

Tento spor ohledně konceptu transnacionálních sociálních polí ukazuje užitečnost i limity představy smysluplného překlada. Interpretační strategie operující s koncepty transnacionální migrace a transnacionálního sociálního pole vznikly jako programové alternativy vymezující se právě vůči interpretační strategii, která pojímala migraci z hlediska konceptu asimilace. V tomto smyslu existuje tedy rozpor mezi teoriemi transnacionální migrace a teoriemi asimilace. Nicméně teorie transnacionální migrace, přestože vznikají jako konceptuální alternativa teorii asimilace, netematizují sociální procesy, které by byly absolutní alternativou sociálních procesů, jež se snaží vysvětlit právě teorie asimilace.

V kontextu uvedeného problému můžeme najít již zmíněnou rozporuplnost překlada: kritikové z řad stoupců interpretační strategie asimilace překládají koncept transnacionální migrace jednoduše jako pojem odkazující k udržování kontaktů přistěhovalců s jejich s původním domovem. Naproti tomu zastánci teorií transnacionální migrace trvají na tom, že kromě toho, že koncept transnacionální migrace odkazuje na udržování kontaktů s původním domovem přistěhovalců, odkazuje také k jejich souběžnému začleňování v jejich novém domově. A právě tato *souběžnost dvou domovů* je symptomem nových forem začleňování a sociální organizace životního světa přistěhovalců – což volá po rozšíření interpretačních strategií zkoumání migrace o koncept transnacionálních sociálních polí. Tím, co je ztraceno v překlada, je právě ona metonymická vrstva nových konceptů teorií transnacionální migrace, k nimž patří například termín transnacionální sociální pole, vrstva, která ospravedlňuje nárok těchto konceptů být relevantními pro naši současnost. Sociálními sítěmi transmigrantů vytvářená transnacionální sociální pole jsou totiž v teoriích transnacionální migrace považována za *symptomu plíživé proměny* dominantních forem moderní organizace sociálního prostoru: národních států a národních identit.

ciplinary Knowledge"; Morawska (2003b) „Immigrant Transnationalism and Assimilation: A Variety of Combinations and the Analytic Strategy it Suggests“; Kivisto (2001) „Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts“.

GENEALOGIE TEORIÍ TRANSNACIONÁLNÍ MIGRACE

V devadesátých letech minulého století začali antropologové a sociologové – především ve Spojených státech a Velké Británii – prosazovat tezi o vzniku nové formy mezinárodní migrace. Pojmenovali ji transnacionální migrací. V těchto letech se vynořil poznávací zájem, který soustředil antropologické, sociologické, politologické a historické bádání na fenomén přistěhovalců žijících přes-hraničním životem, začleňovaných souběžně do více míst nacházejících se na území různých národních států. V období před vznikem teorií transnacionální migrace byla mezinárodní migrace jak v antropologii, tak v sociologii považována za relevantní především jako zkoumání toho, jak přistěhovalci zvládají nové životní podmínky v přijímající společnosti (Brettell 2000, Heisler 2000). V tomto smyslu bylo na přistěhovalce v sedmdesátých a osmdesátých letech nahlíženo jako na cizince vstupující do prostředí urbanizovaného života etnických menšin žijících v „našich“ městech. Zkoumání přistěhovalců bylo v daném období považováno za žádoucí především proto, že jejich příjezd do nového prostředí byl poznamenán nejrůznějšími problémy. Společným jmenovatelem těchto problémů byla jejich definice z perspektivy domácích obyvatel, a především z hlediska zájmů státních úřadů přijímající země.

Podmínky zkoumání a teoretického uchopení procesu migrace v tomto období může nastínit spor mezi sociálně-antropologickým a makro-sociologickým přístupem ke zkoumání přistěhovalců, který se rozvinul v sedmdesátých letech ve Velké Británii. V britské antropologii se v tomto období začala pro interpretaci životní situace přistěhovalců prosazovat teorie, podle které jsou přistěhovalci „lapani mezi dvěma kulturami“ (Watson 1977). Tato interpretační strategie směřovala k *porozumění* procesu imigrace a byla vedena přesvědčením, že klíčem k tomuto

porozumění je odhalení skutečné role, kterou v procesu imigrace etnická identita přistěhovalců hraje. Byla to tehdy nová, radikální myšlenka, jež se dostala do sporu s obecně přijímanou teorií – hegemonní makro-sociologickou formou vysvětlení –, podle které pramení problémy přistěhovalců jednak z jejich třídního postavení, a jednak z rasismu přijímající společnosti, jemuž musí čelit. Namísto toho, aby vysvětloval životní situaci přistěhovalců odkazem na jejich zbídačení a diskriminaci, a tím pádem rámoval jejich problémy sociálními vztahy kolonialismu a kapitalismu, soustředil se zmíněný sociálně-antropologický přístup na kulturní dispozice přistěhovalců.

Životní situace přistěhovalců se tak nezobrazovala jako produkt vlivu neosobních sociálních struktur, ale spíše jako výsledek konstelace kulturních dispozic přinášejících s sebou z původního domova na jedné straně a lokálních skupinových interakcí v novém prostředí na straně druhé. Sociálně-antropologická reinterpretace etnicity jako klíčové formy kulturní dispozice, jež je charakteristická nejen pro přistěhovalce, nýbrž také pro nejrozličnější vrstvy „místních“, navíc umožnila postihnout nepřímý vliv, kterým přistěhovalci přispívali k revitalizaci místních etnických identit ve Skotsku, Walesu či v Severním Irsku. Tento přístup se však setkal s kritikou ze strany zastánců hegemonní makro-sociologické interpretační strategie: politická a ekonomická analýza životních podmínek nemůže být nahrazena ne-sourodným souborem anekdot a nerelevantních detailů ze života přistěhovalců (Wilson 1978).

Tento konflikt teorií a interpretačních strategií je pro nastínění výchozí situace, v níž se konstituovaly teorie transnacionální migrace, zásadní: ukazuje se v něm, že to, co je pro jednu stranu věděním umožňujícím porozumění, je pro stranu druhou nerelevantním mlžením kolonialistického typu, mlžením, které zastíhuje skutečné vlivy politických a ekonomických struktur. A naopak to, co je pro onu druhou stranu vysvětlením ve smyslu odhalení vlivu determinujících materiálních struktur, je pro stranu první banální replikací tezí ekonomického redukcionismu, který ignoruje životní situaci přistěhovalců, tak jak ji sami prožívají ve své každodennosti. V pozadí konfliktu obou teorií nicméně existovala shoda v tom, že zkoumání se má soustřeďovat na otázku, jak přistěhovalci zvládají novou životní situaci v přijímající zemi.

Na přelomu osmdesátých a devadesátých let se však pozornost antropologů obrátila k *procesu* migrace, k samotnému pohybu lidí a k jejich příběhům pojednávajícím o vlastním životě v pohybu (Marcus 1995; Harney, Baldassar 2007).²⁰ Souběžně s konstitucí antropologie pohybu se začalo rozvíjet zkoumání lokálního prostředí původních domovů aktérů globální migrace. Na původní domovy přistěhovalců se obracela pozornost ve snaze o odhalení vlivů, jež tyto místní společnosti měly na globální migrační toky. Dalším impulsem byl zájem o zkoumání různých vlivů globalizace, včetně migračních toků, na tyto místní společnosti. Právě tyto studie zásadním způsobem zpochybnily představy, podle nichž přináší globalizace kulturní homogenizaci lokálních společností. Jako součást této interpretační strategie se objevuje teoretická argumentace charakteristická pro teorie transnacionální migrace: když migrující překračují státní hranice, nezanechávají za sebou svůj původní domov úplně. Spíše naopak, vytvářejí a udržují přeshraniční ekonomické, politické a kulturní vazby, které propojují jejich původní a nové domovy.

Po tomto úvodu se v následující části soustředím na rekonstrukci zásadních témat a problematik, které sehrály při konstituci teorií transnacionální migrace důležitou roli. Je třeba se krátce zmínit o studiích, které vznikly v osmdesátých letech a které zpětně, v současnosti, můžeme chápat jako díla předznamenávající novou perspektivu studia migrace. Tyto studie se soustřeďovaly jednak na zkoumání „nových forem migrace“, které označovaly termíny „cirkulující přistěhovalci“ a „dočasně pobývací přistěhovalci“ (*sojourners*), jednak na původní jevy nových forem migrace, k nimž patří především převody financí do původních domovů přistěhovalců (*remittances*).²¹ Teorie transnacionální migrace přináší do tohoto výzkumného proudu

²⁰ K antropologii migrace sedmdesátých a první poloviny osmdesátých let srv. Kearney (1986) „From the Invisible Hand to Visible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development“.

²¹ Srv. Brettell (2000) „Theorizing Migration in Anthropology: The Social Construction of Networks, Identities, Communities and Globalscapes“; Heisler (2000) „The Sociology of Immigration: From Assimilation to Segmented Integration, from the American Experience to the Global Arena“; Yang (2000) „The Sojourner Hypothesis Revisited“.

teoreticky inspirativní a rozrůzněný konceptuální rámec, který přispěl k možnosti tyto „nové formy migrace“ reinterpretovat v dosud neznámém světle.

Kulturní rozpory migrace

Právě ve výše nastíněném smyslu se při zkoumání fenoménu migrace do Velké Británie a Perského zálivu z venkovské oblasti Sylhet v Bangladéši zaměřila Katy Gardner (1993, 1995) na podrobnou analýzu místních vzorců migrace včetně jejich místních podob zvýznamňování a porozumění. Gardner se soustředila na rekonstrukci místních dějin emigrace a na interpretaci životních příběhů přistěhovalců ze Sylhet. Na základě těchto zdrojů vypracovala teorii, podle které přistěhovalci nejsou pouhými loutkami podléhajícími vnějším tlakům, nýbrž jsou aktivně jednajícími aktéry (*active agents*). Podle Gardner tato aktivní povaha migrujících způsobuje, že formování lokálních vzorců migrace je vysvětlitelné ve vztahu k již podniknutým cestám konkrétních jednotlivců, k jejich příbuzenským vztahům a sociálním sítím.

Etnografický hustý popis místních kulturních vzorců a forem porozumění umožnil Gardner (1995) zaujmout kritické stanovisko k obecným teoriím globalizace, které razí představu kulturní homogenizace místních společností. Ve své etnografii následovala Hannerzovu (1992) teorii obousměrných globálních toků a ukázala, jak se v procesu každodenního zvýznamňování formují místní interpretace globálních toků lidí, významů a zboží. Zároveň doložila, že tento proces každodenního zvýznamňování v sobě zahrnuje také reflexi dění vnějšího světa (tj. toho, co obvykle chápeme v podobě makro-procesů globalizace) jako rámce životních možností místních lidí. Jsou to především místní, každodenní procesy komunikace, které utvářejí a převypravují působení tzv. vnějších vlivů – jako jsou převody financí, vzájemně se vyrovnávající síly modernizace a kulturního obrození, formování diaspory Sylhetů a v neposlední řadě působení dynamiky světové ekonomiky –, protože místně sdílené formy porozumění nabízejí srozumitelné podoby pojmenování a vysvětlení těchto vlivů a zkušeností pramenících z vnějšího světa. Vlivy globalizace takto v místních společnostech post-koloniálního světa

generují souběžně touhu po modernitě, ale i strach z ní. V Sylhet je nejlepším příkladem místních forem reinterpretace procesů spojených s globalizací modernity islámské obrození a souběžně s tím prohlubující se důraz na spiritualitu domova.

Důležitým zdrojem místních forem zvýznamňování jsou lokální sociální a kulturní konflikty. Jinak řečeno, Gardner ve svém výzkumu nenastíhovala statický a harmonický obraz místní kulturní komunity, jež homogenně sdílí hodnoty, normy a představy o světě. Kritický argument proti představám globální kulturní homogenizace nepředstavuje dokládání existence neporušené homogenity místních kultur. Spíše naopak, globální homogenizaci čelí místní obyvatelé (propojení se světem skrze z něj přicházející přistěhovalce) právě vinou své nejednotnosti. Odpor vůči vlivům globální kulturní homogenizace je spíše důsledkem vnitřně konfliktního charakteru místní společnosti, která je kulturně heterogenní díky sporům a zápasům artikulovaným v diskurzech utvářejících se kolem náboženských a genderových identit. V místní společnosti dochází ke kulturní proměně právě prostřednictvím kulturní polarizace. Přičemž se ukazuje, že tato proměna je dílem působení sociální hierarchie místní společnosti, která tvoří základ nerovnoměrného rozložení kulturních kompetencí a forem porozumění, a to ve vztahu k věku, bohatství a genderu místních obyvatel. Gardner ukázala, jak migrace prohlubuje tuto kulturní polarizaci tím, že prohlubuje sociální rozdíly v místní společnosti.

Představy kulturní homogenity nebo ohrožené kulturní celistvosti místních společností získávají svou symbolickou sílu zčásti také z povahy klasické antropologické formy zobrazování těchto společností. K jejich přesvědčivosti přispívá tedy i způsob, jímž antropologové píší o jiných kulturách. Například zmíněná kulturní polarizace místní společnosti, na kterou kladla Katy Gardner ve výše popsané knize velký důraz, se vůbec se neobjevila v její spíše klasické antropologické studii o sylhetském zobrazení domova a ciziny (Gardner 1993). Symbolické hranice, které byly v případě interpretační strategie zdůrazňující kulturní polarizaci viditelné *uvnitř místní společnosti*, se v této formě psaní staly neviditelnými. Relevanci získaly symbolické hranice jiného charakteru: jednak hranice oddělující domov a cizinu, jednak hranice vymezující kulturní komunitu, která vytváří, udržuje a sdílí urči-

té praktiky a významy. Tyto podoby symbolických hranic získaly svou relevanci především z důvodu autorčiny replikace způsobu psaní, jež etnizuje kulturní formy a praktiky. V tomto smyslu jsou symbolické hranice vymezující kategorie my/oni a jejich variace interpretovány výhradně v etnickém smyslu slova. Klasická forma etnizace symbolických hranic navíc tyto „etnické kultury“ pojímá jako teritorializované, čili územně ohraničené/ohraničitelné a do půdy zakotvené entity. Třebaže studie Katy Gardner zůstává a do půdy zakotvené entity. Třebaže studie Katy Gardner zůstává v zajetí etnicko-kulturní praxe zobrazování odlišností, stává se z hlediska genealogie teorií transnacionální migrace zajímavou tím, že jsou v ní patrné prvky opouštění představy jednoznačné nutnosti teritorializace domova.

Gardner (1993) se v této studii nesoustřeďuje primárně na imaginární domoviny přistěhovalců, ale zajímá se též o představy ciziny na straně těch, kteří zůstali ve svém původním domově v Sylhet. Zajímá se o to, jak jsou tato cizí místa představována, jak se z nich stávají metafory moci. Jednoduše řečeno, pro ty, kdo zůstali doma ve vesnicích sylhetského regionu, je jediné cizina oním místem, kde se nachází ekonomická moc a možnost změny života. Zobrazení odlišností domova a ciziny však neslouží pouze k označování nerovnosti v distribuci bohatství a blahobytu mezi různými částmi světa, nýbrž také symbolizují hierarchii místní společnosti. Těm, kteří mají nějaký vztah k cizině, se v místní kultuře připisuje vyšší postavení. Odpovídajícím způsobem se u jedinců, již disponují bohatstvím a mají vyšší postavení v místní společnosti, automaticky předpokládá jejich vztah s cizinou. Ukazuje se tak, jak se část obrazu ciziny – bohatství a nové možnosti – stává metaforickou součástí obrazu domova. Konstantní nejistota, nepředvídatelnost a neustálá „dřina“ jako charakteristiky života doma získávají specifický význam nesnesitelnosti a beznaděje právě ve vztahu k představám o životě v cizině. Jak Gardner poznamenala, právě tato závislost zobrazení domova na fantaziích a představách o vysněné cizí zemi tvoří důležitou součást podmínek vedoucích k tomu, že praktiky individuální podnikavosti či rodinně koordinované snahy o zlepšení životní situace vždy směřují do ciziny, k migraci.

Avšak zobrazení domova nesestává pouze z charakteristik, které si nejsou domácí společnosti schopny zajistit. Domov je zobrazován ve vyprávěních, písničkách a jiných kulturních for-

mách obyvatel Sylhet také jako pravé místo nábožného života a spirituality. Domov se stává centrem kulturní identity obyvatel Sylhet právě díky této jeho dimenzi. Tímto vzniká symbolický řád založený na dualitě domova a ciziny, který udržuje neustálou ambivalenci v zobrazeních těchto míst: ambivalenci mezi bohatstvím ciziny a spiritualitou domova. Je to území domova, odkud přichází to nejlepší jídlo, zdroj léčivých elementů; stejně tak je domov místem skutečných emocí a v neposlední řadě místem, které představuje objekt touhy po návratu. Každodennost přistěhovalců ze Sylhet je však ovlivňována jejich touhou a aspirací zabydlet se v místě migrace, v cizině. Tato kontradikce mezi domovem a cizinou je neřešitelná, a proto tvoří živnou půdu tzv. „života žitého v mýtu návratu“, situace charakteristické pro přistěhovalce, kteří se usadili v cizině, ale pojmají svůj pobyt pouze jako dočasný a sní o návratu do místa původního domova.²² Přičemž jejich každodenní život, jejich ekonomické zájmy a zájem o vzdělání dětí je váží k jejich novému domovu v cizině a návrat si ve skutečnosti dovolit nemohou.

Nevyřešitelný rozpor mezi zobrazením domova a ciziny je podle Gardner integrální součástí životních podmínek migrace a její obecné, neřešitelné rozporuplosti. Již zmíněná protikladná dualita mezi bohatstvím ciziny a spiritualitou domova je dále radikalizována další zobrazenou dualitou: podvojností mezi nemravností ciziny a beznadějnou chudobou domova. Velká Británie jako jedna z konkrétních podob obrazu ciziny se ukazuje v diskursu Sylhetanů jako čisté, bohaté a bezpečné místo. Avšak souběžně je to stejné místo zobrazováno ve vyprávěních obyvatel Sylhet také jako nemravné a pohanské, sužované alkoholismem, rozvody, nevázanou sexualitou a nedostatkem respektu k rodině a autoritě. Právě tyto rozpory v rámci symbolického řádu vysvětlují, jak je možné, že obyvatelé Sylhet, kteří touží po životě v Británii, vůbec netouží po moderní britské společnosti. Jejich

²² Fenomén přistěhovalckého života žitého v mýtu návratu popisuje Anwar (1979) v knize *The Myth of Return*, na základě studie Pákistánců žijících ve městě Rochdale v Británii. O současné situaci druhé a třetí generace britských Pákistánců a o revitalizaci mýtu návratu v kulturním kontextu islamofobie srv. Bolognani (2007), „The Myth of Return: Dismissal, Survival or Revival? A Bradford Example of Transnationalism as Political Instrument“.

nadějí je spíše stát se součástí společenství bengálských přistěhovalců žijících v Británii.²³

Zdá se, že v tomto symbolickém řádu je jediným východiskem překonání duality domova a ciziny prostřednictvím ustavení domova v místě ciziny. Pro lidi sdílející popsaný symbolický řád se jeho rozporuplnost stává snesitelnou právě díky souběžně se odvíjejícímu ustavování a překonání duality zobrazení: Na jedné straně existuje zobrazení ciziny jako mocné a bohaté, avšak nemravné a pohanské společnosti, na straně druhé zase vzniká zobrazení domova jako místa beznadějně chudého a nesnesitelně těžkého života, avšak také místa víry, islámské hrdosti a bengálské kultury. Tato dualita je překonávána kategorií *dočasnosti*, neboli dočasného ustavení domova uprostřed ciziny, dočasného domova, který čerpá sílu z věcí, lidí a kulturních praktik původního domova. Udržování kontaktu s původním místem domova proto nabývá zásadní důležitosti; avšak díky onomu rozporuplnému symbolickému řádu se domov sylhetských přistěhovalců odlučuje od jeho původního místa. Jinak řečeno, domov může být chápán především jako *sociální prostor*, jako místo rozvoje sociálních vztahů a kulturních praktik, které se dá znovuvyvořit kdekoliv pomocí přítomnosti lidí pocházejících ze Sylhet.²⁴

Alternativní kartografie postmoderního sociálního prostoru

Ve výzkumu, jenž významně zasáhl do způsobu formování teorií transnacionální migrace, sledoval Roger Rouse (1990, 1992) pohyb přistěhovalců přes hranice – s cílem vyhledat a zabydlet nová místa. Východím místem Rouseho alternativní kartografie postmoderního sociálního prostoru je Aguililla, správní centrum malého regionu nacházející se na periferii Mexika, místo ležící

²³ Pro další příklad kulturních praktik sakralizace prostoru v případě muslimských přistěhovalců v Británii srv. Werbner (1996) „Stamping the Earth with the Name of Allah: Zikr and the Sacralizing of Space among British Muslims“.

²⁴ Musíme si zde všimnout toho, jak se při konstituci tohoto sociálního prostoru objevuje rovina etnicity: „...přítomnost lidí *pocházejících ze Sylhet*.“

v horách, v němž končí zaprášená silnice. Jak Rouse poznamenává, Aguililla představuje typ místa, které je obvykle předmětem urbánních fantazií o odlišných a nebezpečných oblastech. Avšak co se zdá být na první pohled izolovanou malorolnickou komunitou, je ve skutečnosti místem, které protínají transnacionální toky. Od osmdesátých let začala část obyvatel Aguililly pracovat v USA jako námezdní dělníci, především jako vrátní, domovníci, umývači nádobí, zahradníci, uklízeči, opatrovatelky. Místní ekonomika se stala postupně na příjmech imigrantů závislou. Téměř každá rodina měla člena – nebo několik členů – pracujícího v USA. Dokonce samotné malorolnictví se stalo závislé na převodech peněz (*remittances*). V průběhu deseti let se přistěhovalci z Aguililly dostali na různá místa USA a uchytili se zde, nejvíce se jim však dařilo v Redwood City v Kalifornii – v prostředí latinskoamerické čtvrti vznikla jakási „základna“ (*outpost*) přistěhovalců z Aguililly. Někteří z nich se v Redwood City usadili, avšak jenom nevýznamná část jich opustila Aguilillu natrvalo. Tito „služebníci postindustriální společnosti“ obvykle pobývali v USA několik týdnů či měsíců, a i ti, kteří zůstávali na delší dobu, dokonce na několik let, se snažili udržovat kontakt se svým původním domovem, kam se pravidelně vraceli na návštěvy.

Mexičtí přistěhovalci z Aguililly, kteří se usadili v kalifornském Redwood City, tedy nepřetrhali své vazby k původnímu domovu. Propojenost mezi Redwood City a Aguilillou byla dokonce tak silná, že podle Rouse dávala vzniknout nové podobě společenství a sdíleného světa. Mexičané, kteří v Aguilille a v Redwood City participovali na přes-hraničních vazbách, netvořili dvě odlišná místní společenství a kultury, ale byli součástí společně sdíleného světa. Tady se již ukazuje důležité téma teorií transnacionální migrace: hranice určitého společenství a určité kultury již v současnosti nejsou identifikovatelné (nepřekrývají se) s teritoriálními hranicemi místních či národních sociálních prostorů. Dochází tím ke zpochybnění předpokladu, podle něhož místní a národní společenství jsou – a za „normálních podmínek“ by měla být – samostatnými, uzavřenými a soběstačnými celky.

Rouse ve svém textu zdůrazňoval, že moderní obraz světa poskládaného z národních států, národních jazyků, dominantních center a dalekých okrajových zón je ve světle současných změn již neadekvátní. Vycházel přitom z kritické antropologie,

kteřá reflektovala neadekvátnost hegemonní interpretační strategie, jež předpokládá zásadní rozdíl mezi světem antropologa a světem jím zkoumaných lidí. Jak poukazovali James Clifford (1986) a Renato Rosaldo (1993), současní antropologové a jejich objekty zkoumání nepobývají v radikálně odlišných světech, a právě proto jsou v krizi moderní formy poznání, které se na jedné straně snaží porozumět světu „domorodců“ tím, že je staví do radikálního protikladu vůči „našemu“ světu, na straně druhé implicitně osmyslňují náš moderní svět tím, že ho vymezují vůči světu „domorodců“.²⁵ Tato krize zobrazování „našeho“ světa i světa „jiných“ pramení z procesu globalizace modernity.

Další zdroj Rouseho interpretační strategie můžeme najít právě v díle Frederica Jamesona (1992), soustředujícího se na proměnu kulturních forem v období pozdního kapitalismu. Soudobá, pozdní fáze kapitalismu podle Jamesona nastupuje po rozpadu kolonialismu a raně moderních forem vztahů závislosti a je charakteristická tím, že přináší novou – v globálním měřítku proměněnou – podobu sociálního prostoru, kterou již nejsou moderní formy vědění schopny adekvátně zmapovat. Koncept pozdního kapitalismu pramení z textů Frankfurtské školy. Mnoho o používání pojmu pozdní kapitalismus vypovídá to, že Adorno a Horkheimer (1979) používají jako jeho synonymum také pojem „administrovaná společnost“. Pozdní kapitalismus takto neodkazoval pouze na soudobou formu ekonomických vztahů, ale také na soustavu vztahů byrokratizované kontroly společnosti, která v sobě zahrnuje i propojení velkých korporací se státní správou. V současném pojetí pozdního kapitalismu – včetně konceptu přítomného u Jamesona a tím pádem i u Rouse – je však tato weberovská vize železné klece byrokraticky organizované kontroly společnosti upozaděna. Jameson při vymezení pojmu pozdní kapitalismus zdůrazňuje především proměnu globálně propojené soustavy kapitalismu ve směru globálně integrované soustavy, což pramení z překonání imperialistických konfliktů. Charakteristické znaky pozdního kapitalismu v tomto smyslu představují transnacionální formy organizace obchodu v podobě velkých korporací, nová podoba mezinárodní dělby

²⁵ O roli zobrazování Druhých při osmyslňování modernity srv. Kurasawa (2004) *The Ethnological Imagination. A Cross-Cultural Critique of Modernity*.

práce – především přesun produkce do dříve periferních částí, nová dynamika v mezinárodním finančnictví a v neposlední řadě nové globální sociální sítě založené na nových komunikačních a dopravních technologiích.

Rouse akceptoval Jamesonovu diagnózu doby, avšak přejmenoval jeho termín pozdní kapitalismus na kapitalismus *transnacionální*. Jednak z důvodu odmítnutí utopické vize blížícího se překonání kapitalismu, což naznačuje označení „pozdní fáze“, jednak proto, aby položil větší důraz na neustávající cirkulaci informací, kapitálu a práce proudící přes hranice národních států. Posledně zmíněný důvod vedl Rouse také k tomu, aby použil termín *transnacionální migrace*. Povedlo se mu tím terminologicky propojit dva klíčové elementy kapitalismu – kapitál a práci – pomocí duality podobných pojmů: transnacionální korporace a transnacionální migrace. V obojím případě, u korporací podobně jako u přistěhovalců, se přitom jedná o zdůraznění klíčové role přes-hraniční cirkulace informací, peněz, lidí a zboží.

Rouseho pojem transnacionální kapitalismus – podobně jako Jamesonův pozdní kapitalismus – získává svou teoretickou relevanci kvůli svým sociálním a kulturním důsledkům. Jak transnacionální kapitalismus, tak kapitalismus pozdní jsou pojmy, které odkazují k představě základu, zdroje a hnacího mechanismu soudobých sociálních a kulturních změn, jaké představuje například gentrifikace městských čtvrtí nebo krize zobrazování současného světa. A je to právě tato již několikrát zmíněná krize zobrazování současného světa, co má pro Rouse charakter onoho zásadního fenoménu, který určuje směřování jeho interpretační strategie při výzkumu procesu migrace: transnacionální kapitalismus je motorem změn, které vedou ke vzniku nové podoby sociálního prostoru. Přičemž nové podobě sociálního prostoru nemůžeme porozumět, budeme-li spoléhat na moderní formy zobrazování světa.

Rouse nachází v Redwood City a v Aguilille právě tuto novou podobu sociálního prostoru, která protíná státní hranice a jež je udržována praktikami přistěhovalců. Prostřednictvím etnografie konkrétního případu transnacionálně sdíleného světa mexických přistěhovalců se Rouse snaží najít adekvátní způsob zobrazení nové formy sociálního prostoru obecně charakterizující naši dobu. I tento prvek jeho interpretační strategie

pochází od Frederika Jamesona, který nabádá k tomu, abychom se nespokojili s tím, že odhalíme sociální zdroje současné krize zobrazování světa odkazem na současně panující politické a ekonomické vztahy pozdního kapitalismu. Podle Jamesona je k porozumění naší doby třeba udělat další krok: musíme se snažit vytvořit také alternativní formy poznání a zobrazování světa. Jameson hledá tuto alternativu ve sféře estetické, skrze kritickou analýzu soudobých filmů, architektury, literatury a výtvarného umění. Rouse odmítá hledání alternativní formy poznání ve sféře umění, a namísto toho se při hledání alternativy soustřeďuje na každodenní život „lidu“. Transnacionální kapitalismus totiž nejpodstatněji proměnil život nejvíce vykořisťovaných. To je pro něho hlavním důvodem, proč se obrátit ke zkoumání životních podmínek a zkušeností dělníků pocházejících ze zahraničí.

Rouseho teoretická strategie dobře ilustruje počátky konstituce teorií transnacionální migrace na poli antropologie. Konstituce objektu zkoumání, jeho pozorování, podobně jako jeho zobrazení a teoretický výklad se uskutečňují vždy v rámci určitého diskursu. Avšak k vynošení se nových teorií dochází vždy prostřednictvím hledání nových interpretačních strategií za pomoci invence, doplňování a modifikace stávajících diskursivních praktik skrze nejrůznější formy poznávacího kutilství (*bricolage*).²⁶ Podobně platí, že zkoumání je legitimizováno, stává se smysluplným, v jeho diskursivní zakotvenosti. Avšak kritéria platnosti různých výroků se mohou měnit, a především v období konstituce teorií, kdy chybí relativně ustálené struktury relevance, mohou být potenciálními objekty konfliktu a zpochybnění. Rouseho případ ukazuje, že to nebyla nutně radikální, do očí bijící novost fenoménu, nebo volání nějakého sociálního problému po řešení, co vedlo ke hledání nové interpretační strategie zkoumání života přistěhovalců. Rouseova nová interpretační strategie čerpala svou inspiraci za hranicemi antropologie, především v oblasti kritických studií kultury (*cultural studies*), poststrukturalistické filosofie a sociologie.²⁷

²⁶ O procesu vynošení se diskursů a nových interpretačních strategií srv. Foucault (1998) „Nietzsche, Genealogy, History“.

²⁷ Kromě Jamesona je u Rouse v případě jeho teoretických předpokladů ohledně propojenosti kultury, moci a praktik patrný vliv Pierra Bourdieu,

Stejně závažnou roli sehrávala při konstituci teorií transnacionální migrace snaha odlišit se od hegemonního proudu antropologického diskursu zkoumání migrace. Tuto možnost odlišení se nacházel Rouse (1992) ve způsobu konceptualizace vztahu přistěhovalců k sociálním kontextům, ve kterých žijí. V hegemonním proudu diskursu antropologie se vztah přistěhovalců k sociálnímu kontextu jejich každodennosti konceptualizoval jednak pomocí bipolárního teoretického modelu procesu migrace, jednak pomocí neo-funkcionalistického teoretického modelu jednání přistěhovalců. Představa bipolarity zde spočívá v pojetí migrace jako jednosměrného pohybu mezi od sebe oddělenými a na sobě nezávislými společnostmi. V tomto smyslu je migrace přesídlením do nového sociálního kontextu, jenž sehrává zásadní roli jako kontext určující jednání přistěhovalců. Propojenost bipolárního modelu migrace s neo-funkcionalistickým modelem jednání přistěhovalců se tu ukazuje právě v tom, že jednání přistěhovalců je pojímáno jako adaptace na nové prostředí.

Migrační praktiky lidí z Aguililly volají po nové interpretační strategii ze tří důvodů. Migrace pojímaná ve smyslu bipolárního modelu jako pohyb mezi místy v sobě zahrnuje také přesun z původní soustavy sociálních vztahů do jiné, nové *sítě sociálních vztahů*. V tomto smyslu mění přistěhovalci spolu se změnou lokality také své sociální vazby. První důvod pro vznik nové interpretační strategie nachází Rouse v důrazu na to, že transnacionální forma migrace není pohybem mezi dvěma společenstvími. Není přesunem z jedné lokální sítě sociálních vztahů do jiné. Příbuzní a přátelé přistěhovalců z Aguililly mohou žít ve vzájemné vzdálenosti několika desítek metrů, stejně jako několika tisíc kilometrů. Přičemž platí, že jejich sociální vztahy jsou udržovány nehledě na vzdálenosti. Důležitým způsobem přispěl k praktikám udržování sociálních sítí telefon, který kromě regulérní komunikace umožnil také participaci na procesu rozhodování ve věcech rodinných a jiných, jež vyžadovaly náhlou „přítomnost“. Místa jako Aguililla a Redwood City jsou už dnes natolik propo-

Michela Foucaulta, Michela de Certeau a Raymonda Williamse. Obecně pro vztah mezi kritickými kulturními studii a kritickou antropologií srv. Veer (1997) „The Enigma of Arrival: Hybridity and Authenticity in the Global Space“.

jena prostřednictvím soustavné cirkulace informací, lidí, peněz a zboží, že je podle Rouse můžeme považovat za součást jednoho transnacionálního migračního toku. Namísto dvou oddělených společenstev můžeme mluvit o jednom společenství, které se rozprostírá do více míst.

Protože z hlediska bipolárního modelu je proces migrace pojímán jako přesun mezi lokalitami, obvykle se tento pohyb pojímá také jako přesun do lokality jiné povahy, než je původní domov přistěhovalců. Hegemonní pojem migrace, jenž vznikl v rámci interpretace procesů stěhování z rurálního do urbánního prostředí a z tradiční do moderní společnosti, s sebou automaticky přináší neo-funkcionalistický předpoklad nutnosti kulturní adaptace přistěhovalců na jejich nové prostředí. Jednání přistěhovalců je pak zkoumáno a interpretováno ve světle tohoto modelu kulturní adaptace především z hlediska proměn referenčního rámce jejich jednání. Jednoduše řečeno, předpokládá se, že v procesu kulturní adaptace na nové prostředí toto prostředí získává postupně větší relevanci než sociální prostředí původního domova.

Druhý důvod, jenž volá po nové teoretické strategii zkoumání migrace, nachází Rouse v tom, že v případě transnacionální migrace netvoří referenční rámec jednání přistěhovalců dvě oddělené lokality – jejich původní domov a místo pracovních příležitostí –, nýbrž že smérodátným prostředím formujícím jejich jednání je sociální prostor, jenž vytváří samotné transnacionální migrační toky. Lidé žijící v Aguilille jsou závislí na podmínkách panujících v Redwood City v nemenší míře, v níž jsou závislí na podmínkách panujících v Aguilille. V tomto smyslu se lidé snaží „být v obraze“ jak co se týče místa jejich současného pobytu, tak místa jejich (předpokládaného) návratu. Podobně se snaží o udržování sociálních sítí na obou místech. Přičemž místem návratu může být jejich původní domov, stejně jako místo pracovních příležitostí. Chceme-li porozumět jednání takto situovaných přistěhovalců, je nezbytné si uvědomit uvedený transnacionální charakter jejich žitého světa. Dualita referenčního rámce jednání se ukazuje například v tom, jak Mexičané pracující v Redwood City posílají své děti zpátky do Mexika, aby zde dokončily své vzdělání, nebo v tom, že přinejmenším v době školních prázdnin je posílají do Aguililly, aby byly díky získání kompetence

bilingvity a znalosti místních podmínek schopny v budoucnu působit na obou místech.

Právě poslední příklad ukazuje, že zkušenosti migrace, které popisuje Rouse, nevedou k radikální proměně sociálního a kulturního řádu životního způsobu přistěhovalců. Jinak řečeno, třetí důvod Rouse nachází v tom, že přestože k sobě transnacionální migrace přiblížila světy rurálního Mexika a urbánních USA, nepůsobila ani homogenizaci jedné společnosti druhou, ani jejich syntézu v životech přistěhovalců. Podle předpokladů teoretických modelů bipolarity a kulturní adaptace v sobě odlišné místní společnosti zahrnují odlišné dominantní způsoby života, které se obvykle vzájemně vylučují, a proto se přesunem z jednoho prostředí do jiného musí radikálně proměnit životní způsob přistěhovalců. Přistěhovalci z Aguililly se však vědomě snaží udržovat dva odlišné způsoby života. Tyto oddělené světy přitom nejsou uchopitelné pomocí moderní dichotomie světa rurální minulosti a zaostalosti na jedné straně a světa urbánní současnosti a pokroku na straně druhé. Přistěhovalci z Aguililly jsou vedeni životními podmínkami – jak v místě svého původního domova, tak v místě pracovních příležitostí – k tomu, aby si svou vlastní budoucnost a budoucnost svých dětí představovali v podobě souběžného života na dvou místech. Rouse to vysvětluje tak, že přistěhovalci z Aguililly neodmítli životní cíle, které se institucionalizovaly v jejich původním domově, a proto jejich migrace slouží především k tomu, aby zajistila prostředky k realizaci těchto cílů.

Píše-li Rouse o oddělených světech, ve kterých přistěhovalci souběžně žijí, o jejich způsobu života, jenž v sobě zahrnuje odlišnosti, nepojímá tyto odlišnosti čistě ve smyslu národních či lokálních kultur. Jím popisované odlišnosti vždy odkazují k praktikám, které jsou spojeny s určitou sociálně-třídní pozicí.²⁸ V případě přistěhovalců z Aguililly přitom jde o kulturně radikálně odlišné soustavy praktik: na jedné straně stojí životní způsob, praktiky a postoje dělníků, na straně druhé životní způsob, praktiky a postoje maloročníků. Jedná se například o kulturní praktiky užívání prostoru a času, o vztah k vlastní tělesnosti

²⁸ O této ideji tento autor podrobně pojednává v pozdějším textu: srv. Rouse (1995) „Questions of Identity: Personhood and Collectivity in Transnational Migration to the United States“.

a sebe-prezentaci či o chování v hierarchických či intimních sociálních vztazích, které jsou v případě dělníků a maloročníků tradičně odlišné jak v Mexiku, tak v USA. Přistěhovalci z Aguililly zvládají souběžný život v těchto dvou světech bez ohledu na tyto kulturní rozdíly. Podle Rouse především proto, že i když Redwood City jako místo nových pracovních možností neumožňuje seberealizaci prostřednictvím samostatné, na rodině založené formy podnikání – jež je základem maloročnického způsobu života –, nýbrž nabízí manuální práci neoddělitelnou od životního způsobu závislosti námezdných dělníků, představují vztahy závislosti jediný možný způsob zabezpečení zdrojů, které umožňují udržování samostatnosti. Přistěhovalci z Aguililly se musí stát dělníky, aby mohli zůstat maloročníky.

V tomto bodě je důležité připomenout Rouseho pojem nového transnacionálního sociálního prostoru, protože nejde jednoduše o to, že se přistěhovalci z Aguililly museli stát dělníky v USA, aby mohli zůstat maloročníky v Mexiku. Jejich dvojitý život se neodehrává v oddělených lokalitách, jsou souběžně dělníky i maloročníky právě v transnacionálním sociálním prostoru. Mohou být dělníky v USA právě proto, že jsou souběžně s tím také maloročníky v Mexiku. Jejich životní způsob jak na jedné, tak na druhé straně státní hranice je formován jejich participací i v transnacionálním sociálním prostoru cirkulace informací, peněz, lidí a zboží.

Jaké obecné, teoretické důsledky plynou z případu transnacionální migrace popisovaného Rousem? V čem spočívá teoretický význam jeho alternativní reprezentace sociálního prostoru charakterizujícího naši dobu transnacionálního kapitalismu? Rouse se snaží nastínit alternativu ke dvěma teoretickým představám hegemonního antropologického a sociologického diskursu, které lze nejlépe uchopit pomocí dvou metaforických obrazů: světa poskládaného z místních společností na jedné straně a nadvlády centra nad periferií na straně druhé.

Metaforický obraz *místní společnosti* obvykle – jak ve vědeckých, tak v laických veřejných a politických diskurzech – odkazuje na různé podoby teritoriálně ohraničené soustavy institucí a obyvatelstva sahající od úrovně vesnice až k úrovni národního státu. Metafora místní společnosti teritorializuje sociální realitu – zobrazuje ji jako vždy existující na určitém území, v podobě

obyvatelstva žijícího na určitém ohraničeném území –, a to na základě předpokladu, že sociální vztahy lidí žijících v určitém místě budou vždy směřovat dovnitř. Jinak řečeno, vazby mezi lidmi žijícími uvnitř hranice určitého místa budou podle tohoto pojetí vždy těsnější a pevnější než mezi lidmi žijícími mimo hranice tohoto místa. Na tento předpoklad kooperace a solidarity místních navazuje předpoklad další, podle kterého tvoří místní společnost základ každodenního životního světa lidí. V tomto smyslu bude referenčním rámcem jednání místních lidí vždy místní společnost. Obyvatel určitého místa se budou snažit vztahovat své jednání k místním normám, hodnotám etc. a z tohoto důvodu se budou snažit získávat co nejvíce informací o místních podmínkách a událostech. Kromě teritorializace sociální reality tato metafora místní společnosti evokuje obraz společného soužití a souladu místních obyvatel.²⁹ Tím vytváří obraz světa odlišných, vnitřně integrovaných místních/národních společností, které, i když jsou ve vzájemném kontaktu, jsou od sebe jasně oddělené a z tohoto důvodu také odlišitelné.

Hierarchickou povahu kontaktů mezi místními společnostmi zachycuje druhý metaforický obraz: *obraz nadvlády centra nad periferií*. Tato představa navazuje na ideu imperiální soustavy, která je organizována kolem dominantního centra. Centrum přitom získává svou ústřední povahu díky koncentraci moci a bohatství. Funguje tady analogie vztahu města a vesnice a do celosvětových vztahů je promítána moderní zkušenost hierarchie existující mezi urbánními centry a rurálními periferiemi. Tato zkušenost hierarchie mezi místními společnostmi je projektována do mezi-národních vztahů. Základní, hierarchicky uspořádané jednotky jsou teritoriální celky pojímané ve smyslu národů a národních států.³⁰ Povaha moci centra spočívá na základě této představy především ve schopnosti navodit a usměrňovat procesy změny,

²⁹ Rouse se v této rovině přímo zmiňuje o dvou teoriích: Zaprvé o funkcionalistické teorii společnosti, podle které instituce vytvářejí integrovaný celek společnosti. Dále pak o strukturálně-funcionalistické teorii sdíleného způsobu života založeném na jednotném a vnitřně koherentním systému norem a hodnot/představ.

³⁰ Dokonce i Wallerstein (1979) v knize *The Capitalist World Economy* pojímá jednotky světového systému v podobě národních států.

k nimž dochází jak na periferii, tak v centru samotném. Je to centrum, co jednak proměňuje lidi přicházející z periferie v procesu asimilace, jednak přispívá k proměně společnosti periferie v procesu kolonizace a/nebo modernizace.

Teoretický potenciál interpretačních strategií zaměřujících se na transnacionální migraci spočívá v problematizaci výše zmíněných metaforických představ popisujících teritorializaci sociálních vztahů. Zkoumání procesů migrace umožňuje odhalit sociálně konstruovanou povahu prostoru, teritoriálních a symbolických hranic. Podle Rouse zkoumání transnacionální migrace ukazuje, že místo šíření metaforického obrazu místní komunity a centra-periferie by bylo adekvátnější pojímat soudobé sociální prostory pomocí metaforického obrazu pohraničí a oběhu/proudění. Transnacionální migrace odhaluje, že transnacionální kapitalismus je motorem proměny sociálního prostoru nehledě na to, jestli se tyto změny odehrávají na periferii nebo v centru. Přesněji, transnacionální migrace je symptomem soudobé proměny místních sociálních prostor nehledě na jejich pozici v hierarchii regionálních mocenských vztahů.

Představa místní společnosti je v současnosti neadekvátní formou pojmání sociálního prostoru. Spíše než místy integrovaného společenství jsou soudobé sociální prostory plochou/dějištěm (*site*), na kterém a přes které cirkulují transnacionálně organizované toky kapitálu, lidí a informací. Místní obyvatelé a instituce jsou pouze jedním (a zdaleka ne nejdůležitějším) z prvků působících na tomto dějišti. Tato charakteristika byla v teoretickém rámci centra a periferie představitelná spíše pro lokality a země situované na periferii. V současnosti se metaforická představa centra a periferie stává neadekvátní také proto, že dění v sociálním prostoru centra se přibližuje dění v sociálním prostoru periferie.³¹ Už neexistuje jednoznačná hranice mezi centrem a periferií, podobně jako nejsme s to jednoznačně určit, kde přesně leží a jako skutečnou relevanci mají hranice místních komunit. Právě kvůli tomu již neleží pohraničí někde na okraji sociálního prostoru; naopak sociální prostor jako celek získává povahu pohraničí.

³¹ V tomto smyslu můžeme mluvit o periferializaci centra (Sassen-Koob 1982) nebo o implozi třetího světa do prvního světa (Rosaldo 1988).

Pohraničí jako liminální prostor

Proměny pohraničí, konkrétněji prostor kolem státní hranice mezi Spojenými státy a Mexikem, působily jako zásadní impuls při vzniku teorií transnacionální migrace. Tyto pohraniční oblasti se podle Michaela Kearneye (1991) v průběhu osmdesátých let proměnily v „liminální prostor“, kde se uvolňuje kreativní energie lidského jednání, což kromě jiného vede také ke vzniku nových forem identit. Specifičnost pohraničních oblastí, podobně jako v těchto prostorech vzniklých nových identit, spočívá v proměňující se roli státu při jejich konstituci. Jednoduše řečeno, tyto identity unikají působení nacionalistických projektů národních států. Lidé žijící v pohraničí byli a jsou pod soustavným tlakem dvou sousedících národních států, které se je snaží kontrolovat prostřednictvím administrativně připisovaných identit na jedné straně a státem uznávaných kulturních identit na straně druhé. Národní stát jako klíčová institucionální forma modernity udržuje svou legitimitu prostřednictvím příslibu konstituce sociálního, politického a kulturního řádu. Nejdůležitější praktiky sloužící k udržování řádu přitom tvoří vymezování státního území a připisování státní příslušnosti v něm žijícím jedincům (Anderson 1991). Právě proto bylo a je důležitou součástí projektu budování národních států ustavení jasných politických a sociálních hranic, které označují jak území, tak lidi. Pro právě probíhající proměnu pohraničí Mexika a USA jsou však charakteristické kulturní praktiky a identity, které nejsou zařaditelné do státem udržovaných kategorií.

Pohraničí Mexika a USA představuje místo střetávání Západu a třetího světa. Proměna pohraničí v zónu hybridity a mnohoznačnosti je podle Kearneye (1991) neoddelitelná od zásadní transformace moderního státu, který má vzhledem ke svým vztahům k zemím třetího světa duální charakter státu národního i koloniálního.³² Kearney v této rovině přímo navazuje na Hobsbawma, podle kterého nelze modernitu oddělit od období

³² O mnohoznačnosti mexicko-amerického pohraničí srv. Alvarez, Collier (1994) „The Long Haul in Mexican Trucking: Traversing the Borderlands of the North and the South“; Alvarez (1995) „The Mexican US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands“.

imperiálních říší. Eric Hobsbawm (1994) tvrdí, že svět konce dvacátého století žije ještě pořád pod vlivem historických procesů spojených s obdobím rozmachu koloniálních říší na konci devatenáctého století a jejich následnou erozí. Jeden z nejzásadnějších vlivů, jenž má kořeny v období koloniálních říší, můžeme sledovat i v současnosti, v podobě globalizace institucionálního řádu politické moci, který vznikl ve zmíněném období. Jedná se především o důsledky plynoucí z rozdělení světa mezi několik států.

Soudobé teritoriální rozdělení třetího světa podél státních hranic přímo navazuje na hranice, které vznikly v období koloniálních říší jako následek kolonizačních válek nebo kongresů vymezujících územní vliv jednotlivých mocností. Nejde však jenom o nahodilou podobu geografického vymezení těchto hranic, ale také o institucionální povahu států, které se snaží tyto hranice naplnit významem. Jinak řečeno, jde o to, že státy nastupující po koloniálních říších vznikly s jasným záměrem vytvořit národní státy. Legitimita těchto států, podobně jako jejich projekty vybudování nového institucionálního řádu, se zakládaly a stále se zakládají na diskursu nacionalismu. Normální a žádoucí formu zobrazování států v tomto diskursu představuje metaforická reprezentace státu v podobě národa, která však s sebou – chtěně či nechtěně – přináší také sedimenty významů a emocí pocházejících z Evropy devatenáctého století.

Proces asimilace mimoevropské politiky nacionalismem byl podle Hobsbawma (1994) započat už v období konstituce koloniálních říší, kulminoval však v období eroze těchto říší, kdy se kategorie „národního osvobození“ stala ústřední formou legitimizace protikoloniálního odboje. V tomto procesu asimilace politiky nacionalismem hrály klíčovou roli místní „westernizované“ elity, které své vzdělání získaly sice v centrech oněch říší, avšak byly schopny tuto kompetenci použít pro vlastní politické strategie. Nacionalismus v rukou místních post-koloniálních elit se stal prostředkem, pomocí kterého mohli jejich představitelé úspěšně mobilizovat politickou podporu a utvářet emocionální identifikaci s vlastním projektem budování státu a národa u zástupců nejrůznějších společenských vrstev. Na konci dvacátého století se tak zdálo, že nacionalismus je silou, jež má symbolickou moc generovat

politickou a emocionální podporu post-koloniálních projektů směřujících k vyplňování státními hranicemi arbitrárně ohraničených území národy.

Tato strategie „vnitřní kolonizace“ prostřednictvím projektu budování národních institucí však není pouze charakteristikou post-koloniálních států.³³ Tvoří také součást procesu konstituce kolonizujících imperiálních států Západu, které v průběhu devatenáctého století získaly podobu národních států. Z hlediska soudobých proměn mexicko-amerického pohraničí je podle Kearneye (1991) důležité připomenout, že jihozápadní část dnešních Spojených států se stala součástí státu označovaného jako USA v polovině devatenáctého století v procesu kolonizace velké části severního Mexika a následně vnitřní kolonizace území obydlého španělsky mluvícím obyvatelstvem. V tomto období vnitřní kolonizace, kdy už na západní a východní hranici USA probíhala administrativní kontrola pasů a dokumentace přistěhovalců, byla hranice s Mexikem ještě po dlouhou dobu volně průchodná. Hranice však nemusí být vždy ustavována za pomoci umísťování ostnatých drátů v oblasti pohraničí. Důležitou součástí vnitřní kolonizace bylo v uvedeném případě vytyčení *symbolické hranice* mezi anglicky mluvícími Američany a španělsky mluvícími Mexičany, hranice, která měla zřetelně normativní a hierarchickou podobu, jež však dávala volný průchod možnostem jazykové asimilace.

V současnosti, podobně jako v období vnitřní kolonizace, kdy nešlo o absolutní kontrolu území, ale spíše o postupné nastolení nadvlády nad identitami obyvatel tohoto území, jsou pohraniční oblasti znovu objektem mocenského konfliktu odehrávajícího se tentokrát na rovině kulturní. Demografická převaha osob jihoamerického původu s sebou přináší také rostoucí vliv různých podob „latino“ identit a kulturních praktik. Nesoulad mezi politickými a kulturními institucemi zásadním způsobem přispívá k hybridnímu charakteru pohraničního území Mexika a USA. Je to právě tento prostor, kde se podle Kearneye (1991) jasně ukazuje, že procesy formování identit nejsou čistě kulturní záležitostí, nýbrž jevem, do kterého zásadním způsobem inter-

³³ Ke klasifikaci různých podob nacionalismu a konkrétně k tématu nacionalizujícího nacionalismu srv. Brubaker (1996) *Nationalism Reframed*.

venují politické, a dokonce policejní praktiky.³⁴ Mnohoznačný charakter pohraničí vzniká za podmínek neustálého připisování, odhalování, přijímání a uznávání identit, avšak na druhé straně jsou ony identity – ve smyslu příslušnosti – v tomto prostoru také objekty odpirání, utajení a zamítání. Je to právě oblast pohraničí, kde se projevuje soudobá povaha státní moci. Na jedné straně usilují státní úřady o vyčerpávající administraci a dokumentaci osob překračujících státní hranice. Na straně druhé jsou tyto státní hranice denně nelegálně překročeny tisícovkami lidí, čímž ukazují omezené možnosti státní moci ve vztahu ke kontrole pohybu i identity lidí.

Klíčovou otázkou z hlediska konstituce teorií transnacionální migrace je však to, jestli porózní charakter soudobých hranic představuje symptom krize národního státu ve smyslu jeho *selhání*, anebo zda spíše ukazuje zásadní *proměnu strategie* státu při souběžné reprodukci sociálních a kulturních odlišností na jedné straně a národní a ekonomické jednoty na straně druhé. V prvním případě se jedná o pouhou institucionální dysfunkci strategie nacionalizace, v případě druhém však můžeme předpokládat, že na straně státních institucí dochází ke konstituci strategie nové. Výklad, který nabízí Kearney, osciluje mezi těmito dvěma póly. Mnohoznačný charakter pohraničí a přeshraniční pohyb nelegálních přistěhovalců pojímá ve smyslu selhání státní strategie soustředící se na udržování národních hranic. V tomto duchu vykládá jak hybridizaci pohraničí, tak přes-hraniční pohyb, tedy procesy, které se z mikro-perspektivy přistěhovalců ukazují jako příklady jejich úspěšného vzdoru vůči státní strategii nacionalizace. Nicméně je-li jeho výklad artikulován z makro-perspektivy vycházející z teorie politické ekonomie kapitalismu, jsme náhle konfrontováni s odhalením, že stát ve skutečnosti pohraničí nekontroluje v míře, v níž by ho kontrolovat mohl, tedy že poréznost pohraničí tvoří součást jeho vlastní migrační strategie.

Kearney argumentuje tím, že kromě explicitní přistěhovalcké politiky USA disponuje implicitní, de facto přistěhovalckou politikou, jejímž cílem v žádném případě není znemožnit pohyb

nelegálních přistěhovalců přes hranici mezi Mexikem a USA. Cíl této implicitní politické strategie představuje především snaha regulovat proudění těchto lidí, a zároveň snaha udržet hierarchické odlišení americké a mexické identity. Implicitní politická strategie regulující legální a nelegální proudění lidí přes hranice je takto odhalena jako strategie regulace proudění nositelů pracovní síly. Jak pak s tímto typem kontroly souvisí nutnost hierarchického odlišení identit? Pracovní síla tvoří určitý druh „fiktivního zboží“, jež je však neoddělitelně spojené s konkrétními lidmi, kteří jsou také nositeli různých identit (Polányi 1957). Kearney upozorňuje na rozpor zakódovaný v přistěhovalckých politikách západních států: pracovní síla přistěhovalců je žádaná, ale samotní lidé, kteří pracovní sílu ztělesňují a zároveň disponují vlastními identitami a kulturními praktikami, žádání nejsou.

Zmíněná politická strategie nabízí východisko z tohoto rozporu skrze odcizení pracovní síly konkrétnímu člověku. Tím, že identity a kulturní praktiky přistěhovalců představují objekt hierarchické kategorizace, která imigranty implicitně nabádá k tomu, aby se od těchto identit a kulturních praktik oddálili, směřuje tato strategie také k odcizení identit a kulturních praktik od konkrétních lidí. Státní strategie vytváří zkušenosti, které kromě oddělení domácích a nově příchozích směřují také k takové podobě sebepojetí na straně přistěhovalců, již charakterizuje přijetí a aktivní aplikace hegemonního odlišení mezi vnímáním sebe sama jako (žádané) pracovní síly a jako jedinice se souborem (z hlediska státní strategie méněcenných a nežádaných) kulturních praktik a identit.

Jako součást tohoto makro-teoretického rámce vycházejícího z diskursu politické ekonomie kapitalismu se u Kearneye objevuje pojem transnacionální migrace ve smyslu radikalizace odcizení práce konkrétnímu člověku, tj. odtěsnění pracovní síly od přistěhovalců. Je to totiž právě „období transnacionalismu“, jež s sebou přináší radikalizaci prostorového oddělení míst, kde se práce prodává a používá, od míst, kde se pracovní síla reprodukuje. Je to právě transnacionální forma pracovní migrace, ve které se místa produkce a místa reprodukce práce nacházejí na oddělených národních územích. Kearneyovo pojetí transnacionální migrace v tomto smyslu odkazuje na dobře známý model „dojíždění“ venkovanů za prací do města, s tím, že

³⁴ K této problematice se Michael Kearney znovu vrací v textu (2004) „The Classifying and Value-Filtering Missions of Borders“.

v tomto případě už přistěhovalci překračují nejenom urbánně-rurální hranice, ale také hranice národních států. Jde v podstatě o variaci na historicky dobře známou formu pracovní migrace z chudých oblastí.³⁵ Z čehož také plyne, že transnacionální migrace se u Kearneye týká výhradně lidí v nižších patrech sociální hierarchie. Transnacionální migrace se takto ukazuje být novou, soudobou podobou přivlastnění práce podřízených skupin.

Mohlo by se zdát, že „transnacionální migrace“ je pouze přejmenováním v teorii politické ekonomie dobře známého pojmu *mezinárodní pracovní migrace*. Michael Burawoy (1976) zdůrazňoval už v polovině sedmdesátých let zásadní roli systematicky produkované *bezmocnosti* mezinárodních pracovních migrantů. Burawoy také vycházel z výzkumu pracovní migrace mexických zemědělců do Kalifornie, kterou srovnával s pracovní migrací směřující do zlatých dolů jižní Afriky. Ačkoli klíčový pojem pro něj představovala bezmocnost, jeho interpretační strategie byla založena na kritice přístupů soustřeďujících se na fenomén migrace z perspektivy individuálního přistěhovalce. Hegemónní proud studia migrace se podle něho opíral o dvě témata, přičemž obě zkoumal jako problém lokalizovatelný na úrovni jednotlivce. Jednak hledal důvody migrace v individuálním rozhodování (zkoumání toho, jak jednotlivci reagují na tlaky přítomné v jejich původním domově a na přitažlivé možnosti, které se vyskytují v cílové zemi), jednak zkoumal dopady procesu migrace na jednotlivce v podobě kulturní adaptace, asimilace nebo akulturace přistěhovalců.

Problematickostí individualistické perspektivy shledával Burawoy v tom, že přistěhovalci byli obvykle pojmáni jako jednotlivci vládnoucí nad svým osudem. Jeho pojem bezmocnosti byl kritickou alternativou individualizujícího pohledu, jenž se soustřeďoval výhradně na aktivní vztah přistěhovalců k vlastnímu sociálnímu prostředí a na jejich praktiky vedoucí k uplatňování individualizovaných zájmů. Alternativní Burawoyova interpretace zdůrazňující bezmocnost přistěhovalců se proto zakládala na makro-sociologické perspektivě, jež směřovala k rekonstrukci „systémových“ souvislostí mezi procesem pracovní migrace

a jeho ekonomickými, sociálními a politickými kontexty. Přednostní roli při hledání modelu fungování systému pracovní migrace však ve vztahu k těmto třem kontextům přikládal státní formě institucionální regulace procesu pracovní migrace. Podle Burawoye totiž právě specifické politické a právní mechanismy zásadním způsobem ovlivňují pohyb pracovních migrantů mezi jejich domovem a místem pracovní činnosti. Namísto adaptace přistěhovalců na nové prostředí v podobě asimilace navrhoval proto tento autor zkoumat makro-strukturální omezení, které strategicky znemožňují permanentní integraci těchto lidí v místě, kde je jejich pracovní síla žádoucí.

Burawoy vytvořil teoretický model fungování systému pracovní migrace, který hrál podstatnou roli jako referenční rámec ve výkladu fenoménu pohraniční migrace Michaellem Kearneyem. Základ porozumění fenoménu pracovní migrace představuje podle Burawoye teorie reprodukce pracovní síly, jež odlišuje mezi její údržbou (*maintenance*) a obnovou (*renewal*). Na jedné straně odkazuje pojem údržby pracovní síly k praktikám péče o každodenní živobytí člověka. Na straně druhé se pojem obnovy pracovní síly vztahuje k praktikám péče o člověka jako o potenciální pracovní sílu například v podobě výchovy, vzdělávání či péče o zdraví. Institucionální systém pracovní migrace se přímo zakládá na oddělení těchto dvou dimenzí reprodukce pracovní síly, protože předpokládá územní oddělení údržby a obnovy pracovní síly. Podle tohoto teoretického modelu se každodenní údržba pracovní síly odehrává na místě, kde dochází k výkonu práce, avšak obnova pracovní síly se realizuje na odlišném území, na kterém panují jiné ekonomické a sociální podmínky než tam, kde se práce vykonává.

Například v případě pracovních migrantů z Mexika se procesy každodenní údržby odehrávají na území USA, avšak procesy obnovy pracovní síly se realizují v podmínkách určených mexickým státem a mexickou ekonomikou. Tento teoretický model ukazuje nicméně také to, jak jsou tyto dimenze reprodukce pracovní síly v případě pracovní migrace propleteny: právě proto, že interpretační strategie, kterou předkládá Michael Burawoy, nepojímá pracovní migranty jako jednotlivce, ale jako součásti větších kolektivních celků, jako jsou například rodiny a příbuzenské sítě, může být zřejmé, že praktiky obnovy pracovní síly

³⁵ K historickému přehledu migrace, včetně pracovní migrace, srv. Bade (2004) *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*.

na území Mexika závisí na převodech finančních přebytků, jež pracovní migranti uspoří v procesu údržby vlastní pracovní síly v USA. Avšak i praktiky údržby odehrávající se v USA jsou naopak závislé na rodinné či příbuzenské podpoře přicházející z Mexika (obvykle na rovině sociálního a kulturního kapitálu), a to především kvůli problematickému právnímu statusu pracovních migrantů v místě jejich pracovní činnosti. Závislost pracovních migrantů na rodinných a příbuzenských sítích tvořených osobami zůstávajícími v původním domově tak vzniká z politického důvodu, naopak závislost osob, které zůstaly doma, na pracovních migrantech, vzniká z důvodu ekonomického. Jednoduše řečeno dochází podle teoretického modelu Michaela Burawoye v případě pracovní migrace jednak k externalizaci procesu obnovy pracovní síly do jiné země, jednak k posilování vzájemné závislosti mezi pracovními migranty a jejich příbuznými v původním domově.

Interpretační strategie rozvíjená Michealem Kearneyem odmítala podobně jako teorie pracovní migrace Michaela Burawoye hegemonní teoretickou představu migrace založené na individuální motivaci a racionální volbě. Hegemonní teoretická strategie zdůrazňující tržní formu ekonomických vztahů a ekonomických forem přitom zakotvovala individuální motivaci v sociální pozici potenciálních přistěhovalců. Tyto sociální pozice vznikají na mezinárodním poli – v důsledku ekonomických rozdílů mezi jednotlivými zeměmi – a generují sensitivitu k různým tlakům a možnostem v tomto poli. Už z tohoto náčrtu hegemonní interpretační strategie může být zřejmé, že i když při vysvětlování procesu migrace předpokládala roli individuální motivace a racionální volby, přistěhovalci nebyli v tomto teoretickém modelu pojímáni jako skuteční sociální aktéři. Individuální motivace a racionální volby jednotlivců byly z této perspektivy plně závislé na sociální pozici jednotlivců na poli tržně představovaných ekonomických vztahů a forem jednání. Interpretační strategie Michaela Burawoye nebyla v podstatě s touto charakteristikou hegemonního teoretického modelu migrace v rozporu. I když tomuto modelu vytykala jeho přílišnou zaměřenost na individuální motivace a volby, rozpor mezi dvěma zmíněnými interpretačními strategiemi vznikl ve skutečnosti v důsledku odlišné konceptualizace povahy pole sociálních

pozic, které určují jednání přistěhovalců. Jedná se o rozdíl mezi tržním a politickým modelem ekonomie.

Momentem odlišnosti těchto teoretických modelů je funkce státních institucí a politické moci na poli ekonomických vztahů a forem jednání. Interpretační strategie Michaela Burawoye tvořila součást teorií, jež se konstituovaly pod sloganem: Mocenský vliv státních institucí je adekvátnějším vysvětlujícím faktorem procesu migrace než individuální motivace přistěhovalců.³⁶ Přičemž z hlediska explicitně artikulovaných konceptuálních odlišností by tento výrok měl znít trochu jinak: Mocenský vliv státních institucí je adekvátnějším vysvětlujícím faktorem procesu migrace než sociální spontaneita tržních procesů.

Interpretační strategie politické ekonomie nahlíží na proces pracovní migrace v teoretickém rámci kapitalistické světové ekonomiky.³⁷ Zdroje a příčiny mezinárodní migrace tím pádem nehledá v rozdílech mezi životními podmínkami v různých zemích. Migrace z této perspektivy není generována sociálně spontánním procesem vyrovnávání rozdílů mezi rozvinutými a zaostalými oblastmi světa. Například Alejandro Portes (1979) dospěl na konci sedmdesátých let ve svém výzkumu pracovní migrace z Mexika do USA ke zjištění, že zásadní část nelegálních přistěhovalců nepocházela z rurálních a tzv. zaostalých částí Mexika, ale naopak se rekrutovala z modernizovaných a vzdělaných urbánních sociálních vrstev. Mezinárodní pracovní migrace není v tomto smyslu generována sociálními podmínkami ekonomické zaostalosti, nýbrž ukazuje se být organickou součástí dynamiky celosvětového systému akumulace kapitálu. To, že značnou část pracovních migrantů tvoří příslušníci modernizovaných sociálních vrstev, vysvětluje Portes infiltrací kapitalistických výrobních vztahů z centra do periferie světového systému. A právě v tomto

³⁶ Ohledně dalších klíčových textů tohoto diskursu srv. Portes (1978) „Introduction: Toward a Structural Analysis of Illegal (Undocumented) Immigration“; Portes (1979) „Illegal Immigration and the International System: Lessons from Recent Legal Mexican Immigrants to the United States“; Sassen-Koob (1981) „Towards a Conceptualization of Immigrant Labor“.

³⁷ V tomto bodě se propojuje s Marcusovým (1989) tvrzením o teoretické zakotvenosti etnografie současných mikro-světů v zastaralých makro-pojmech odrážejících představu a projekty minulosti.

procesu infiltrace periferie se podle politické ekonomie odhaluje role mocenských vztahů a státních institucí. Procesem, jenž vysvětluje jak pracovní migraci, tak infiltraci výrobních vztahů do oblasti periferie, je tím pádem proces reprodukce kapitalistického ekonomického řádu v centru světového systému.

Jiná autorka, Saskia Sassen, ve svém textu vysvětlujícím propojenost světového ekonomického systému a procesu mezinárodní migrace upozorňovala, že jsou to ty stejné historické podmínky, které souběžně generují mezinárodní pracovní migraci a globální rozšiřování politické instituce národních států.³⁸ Na jedné straně je mezinárodní migrace z perspektivy světového systému dekodována jako nejdůležitější zásobárna dodávající pracovní sílu pro centrum. Na straně druhé je globalizace národního státu z tohoto hlediska pojímána jako součást infiltrace periferie kapitalismem z centra, protože národní stát je považován za základní politickou jednotku světového systému kapitalismu. I když to může znít paradoxně, globalizace světového systému kapitalismu a jeho postupná konsolidace vede ke stále rozsáhlejšímu migračnímu proudění; ze stejného důvodu se zároveň rozšiřuje institucionální forma národního státu do všech končin světa, což s sebou přináší posilování významu státních hranic. Teze o posilování vlivu státní formy sociální organizace na periférii obecně a o posilování funkce státních hranic plní klíčovou roli v odlišném pojetí konceptu pracovní migrace, jež rozvíjí teorie politické ekonomie. Podle něj nespočívá specifická výhoda pracovní migrace pro reprodukci kapitálu v nízkých mzdách. Tato specifčnost spočívá spíše, jak už to formuloval Burawoy, jednak v institucionálním a geografickém oddělení procesu obnovy od procesu každodenní údržby pracovní síly, jednak ve faktu a míře bezmocnosti přistěhovalců. Posilování vlivu státu a státních hranic přispívá právě ke zvyšování této bezmocnosti.

Interpretační strategie, kterou reprezentuje přístup Michaela Kearneye, vychází z teorie politické ekonomie, avšak snaží se

³⁸ Srv. Sassen-Koob (1981) „Towards a Conceptualization of Immigrant Labor“. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se hlavní proudy mezinárodní pracovní migrace stávají symptomatickými jevy rekonfigurace globálního řádu reprodukce kapitálu. Tyto proudy nesměřovaly pouze z periferních oblastí do sektoru služeb centra, ale také do nově industrializovaných oblastí samotné periferie.

o modifikaci jak konceptualizace přistěhovalců jako sociálních aktérů, tak konceptualizace role státních institucí a politické moci: obecně na poli ekonomie a specificky v procesu migrace. V jeho přístupu můžeme najít známky možnosti překonání sporu dvou makro-sociologických teorií ekonomických vztahů a forem jednání, a to ve prospěch mikro-sociologického a etnografického pojetí pojetí sociálních aktérů. Právě z důvodu modifikace interpretační strategie politické ekonomie je klíčové jeho metaforické pojetí, a tedy zobrazení pohraničí jako liminálního prostoru, ve kterém se k nepoznání proměňují zaběhnuté institucionální formy a kategorické distinkce moderní doby. Jednu ze stěžejních distinkcí tvoří v teorii politické ekonomie odlišnost centra a periferie. Tím, že metaforicky rozšiřuje povahu pohraničí také na celý prostor společnosti, Kearney destabilizuje právě tento předpoklad zásadní strukturální odlišnosti centra a periferie tvořící světový systém.³⁹

Na podobné proměny povahy centra se v rámci politické ekonomie snažila na začátku osmdesátých let poukázat Saskia Sassen prostřednictvím konceptu „periferizace centra“ (Sassen-Koob 1982). Její pojetí však zdůrazňovalo především vznik ekonomických vztahů, které jsou charakteristické pro oblast periferie, uvnitř zemí centra. Důsledkem rostoucího směřování průmyslového kapitálu do oblasti periferie se destabilizovala reprodukce místních hospodářství, což značně rozšířilo počty potenciálních pracovních migrantů. Masivní infiltrace periferie kapitalismem však podle Sassen způsobuje také masivní infiltraci zemí centra pracovními migranty. Tito lidé však nejsou inkorporováni do institucionalizovaných forem ekonomických vztahů typických pro centrum. V důsledku jejich nelegálního nebo nestabilního postavení pramenícího ze statusu „dočasnosti“ se naopak reprodukcí jejich vztahy k zaměstnavatelům, které jsou typické pro periférii, i s jejich intenzitou vykořisťování a bezmocnosti. Tyto změny se však netýkají pouze pracovních migrantů. Periferizace centra se podle Sassen projevuje oslabením institucionální pozice dělníků a především odborů, které přináší do zemí centra.

³⁹ Ke kritické reflexi limitů makro-perspektivy interpretační strategie diskursu politické ekonomie srv. Kearney (1995) „The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism“.

Narozdil od přístupu Saskie Sassen se interpretační strategie Micheala Kearneye posouvá na hranice teorie politické ekonomie na jedné straně tím, že nepojímá přistěhovalce čistě jako pracovní sílu, a proto je k problematice formování jejich identit a k roli státních institucí v tomto procesu vímavý. Na straně druhé se tato sensitivita projevuje v tom, že nechápe metaforickou proměnu společnosti na pohraniční zónu, tj. proces podobný periferizaci centra, jako důsledek neosobních historických procesů, ve kterých mají přistěhovalci pouze status loutek řízených sociálními procesy reprodukce kapitálu. Naopak, povaha přistěhovalců jako sociálních aktérů se projevuje v tom, že k této proměně – i když ne nutně intencionálně ve smyslu vědomého projektu – sami svými praktikami aktivně přispívají. Procesy periferizace centra, které Sassen pojímá ve smyslu proměny ekonomických vztahů a jako důsledek neosobních makroprocesů, Kearney posouvá ve směru „hybridizace“ a „kreolizace“ společnosti.

Důležitým tématem, ve kterém se artikuluje odlišnost interpretační strategie konstituujících se teorií transnacionální migrace a politické ekonomie, je nahlížení na transnacionální společenstva. Už Michael Burawoy upozorňoval na rostoucí vzájemnou závislost mezi pracovními migranty a jejich příbuznými, lokalizuje je však v různých, státními hranicemi oddělených prostorech přijímající a vysílající společnosti. Naopak Kearney tvrdí, že současná transnacionální pracovní migrace se odlišuje od svých historicky dřívějších podob právě tím, že pohyb přes státní hranice se stal hlavní strukturální charakteristikou společenstev, které tvoří sociální síť vzájemné závislosti přistěhovalců a jejich příbuzných/známých. Jinak řečeno, tato společenstva se stala transnacionálními, v analogii s transnacionálními korporacemi, jednak proto, že se reprodukují prostřednictvím praktik a vztahů překračujících státní hranice, jednak z toho důvodu, že jejich post-nacionální charakter přesahuje státní strategie kategorizace a formování identit.⁴⁰

⁴⁰ Kearney začal spolu s Carole Nagengast (1989 cit in Kearney 1991) pracovat s pojmem transnacionálního společenství v přímé analogii k pojmu transnacionální korporace při interpretaci diasporické formy existence Mixteců v textu.

Konstituující se teorie transnacionální migrace získávaly svou distinktivní podobu právě tím, že relativizují ústřední kategorii interpretační strategie politicko-ekonomické teorie o migraci, jež představuje bezmocnost pracovních migrantů. V Kearneyově případě je patrný vliv post-strukturalismu, především Foucaultovy (1977, 1980) teorie moci a odporu, což přispělo k překonání představy o možnosti radikální, revoluční proměny společnosti implicitně přítomné v teorii politické ekonomie a vedlo ke zvýšení relevance zkoumání strategií odporu utlačovaných. Slovní hra opírající se o podobnost pojmů transnacionální korporace a transnacionální migrace proto není čistě neutrální analogií. Jsou v ní zakódovány jak teoretický předpoklad, tak politická naděje, že podobně jako mocenské působení transnacionálních korporací „shora“ eroduje i transnacionální migrace jako symptom strategie odporu „zdola“ institucionální podobu moderního národního státu, a tím vyvolává alespoň pomalou a jaksi plíživou proměnu ekonomického, politického a kulturního řádu našeho světa.

Nesvázaní přistěhovalci?

Linda Basch, Nina Glick-Schiller a Cristina Szanton-Blanc založily svou teorii transnacionální migrace na dlouholetém antropologickém výzkumu karibských a filipínských migrantů žijících v New Yorku.⁴¹ Programově se snažily o založení nové interpretační strategie v rámci kulturní antropologie, kterou zdůvodňovaly právě novostí sociálního jevu přistěhoveckého transnacionalismu. Organizovaly konference, editovaly sborníky a tematická čísla časopisů a v neposlední řadě napsaly společnou monografii s názvem *Nations Unbound*.⁴² Jinými slovy snažily

⁴¹ Srv. Glick-Schiller et al. (1992a) „Transnationalism: A New Analytical Framework for Understanding Migration“; Basch et al. (1994) *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*; Glick-Schiller et al. (1995) „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration“.

⁴² Uvedená kniha *Nations Unbound* (Basch et al. 1994) se postupem času stala „povinnou četbou“ nejen pro zájemce o transnacionalismus, ale i

se ukázat analytickou hodnotu vlastního pohledu na migraci prostřednictvím všech dostupných diskursivních praktik akademického pole. Ještě před první „zakládající“ konferencí, která se odehrála v roce 1990 v New Yorku, musely, podle slov Niny Glick-Schiller, přesvědčovat své přátele, aby brali jejich snahu o vytvoření nové teorie vážně a aby zkusili analyticky využít koncept transnacionalismu ve vlastní výzkumné práci.⁴³ Na konferenci ve Španělsku pořádanou o čtyři roky později a soustředící se na otázky a problémy vyvolané jejich knihou *Nations Unbound* se již ovšem sjeli významní badatelé z celého světa.⁴⁴

V současnosti se teorie transnacionální migrace staly běžnou součástí specifických migračních studií v antropologii, sociologii, politologii a historii. Ovšem právě akademicky úspěšná kariéra konceptu transnacionální migrace může předznamenávat vykojení původního impulsu, jenž vedl ke vzniku teorií transnacionální migrace. Teoretická strategie *Nations Unbound* byla příkladem snahy odhalit „normalitu“ souběžné začlenění přistěhovalců ve více společnostech. Vytvářela tím konceptuální

o obor migračních studií obecně. Jejich společné autorství má specifický význam vzhledem k propojení feminismu a kritické antropologie, jež v tehdejší době představovalo radikální novum. Je především výrazem hledání nových forem psaní a kolektivního autorství v období krize zobrazování, jemuž antropologie v té době čelila. Z editovaných tematických čísel časopisů je třeba se zmínit o časopisu *Identities* z roku 1997 (ročník 22, číslo 2). Časopis *Identities* vznikl v roce 1994 přejmenováním časopisu *Ethnic Groups*. Tato změna je vzhledem k akademické kariéře konceptu identity v devadesátých letech minulého století příznačná. Ve smyslu kulturního obratu v sociálních vědách signalizuje změna názvu de-substancionalizaci objektu zkoumání. Nejsou to již skupiny, ale sdílené významy a vztahy, které jsou z hlediska nové perspektivy považovány za relevantní objekty zkoumání. Jinak řečeno, namísto etnické skupiny se obrací pozornost na *eticitu* jako na jednu z kulturně sdílených a mocensky reprodukováných identit, zcela ve smyslu podtitulu časopisu, který zní: *Global Studies in Culture and Power*.

⁴³ Srv. Glick-Schiller (2006) „Transnationality“; Příspěvky první „zakládající“ konference obsahuje sborník *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered* (Glick-Schiller et al. 1992).

⁴⁴ Pro podrobnou zprávu o konferenci v Mijas, včetně informace o akademické afiliaci příspěvateľů, srv. Szanton Blanc et al. (1995) „Transnationalism, Nation-States, and Culture“.

alternativu sporu mezi perspektivou asimilace a perspektivou multikulturalismu, již dlouho dominujícímu sociálně-vědnému diskursu o přistěhovalcích. Akademický úspěch konceptu přistěhovalckého transnacionalismu však ve svých důsledcích způsobuje, že místo aby byl pojem transnacionální migrace pojmán jako alternativa, stále více je zatahován do samotného sporu mezi asimilacionismem a multikulturalismem.⁴⁵ Jinak řečeno, začleněním do hlavního proudu sociálních věd stojí teorie transnacionální migrace před nebezpečím ztráty své původní intelektuální radikality.

Teoretická strategie Basch, Szanton Blanc a Glick-Schiller si nárokovala sociálně vědní relevanci ze dvou důvodů. Prvním důvodem byl její interpretační potenciál, spočívající ve schopnosti odhalovat dříve neviditelné souvislosti historických a politických procesů. Druhým důvodem její sociálně vědní relevance měl být potenciál praktický, a to ve smyslu možnosti přispět k sociální spravedlnosti prostřednictvím intelektuální podpory sociálních hnutí usilujících o globalizaci zdola.⁴⁶ Ztráta radikality přitom pro teorie transnacionální migrace neznamená jen vypaření jejich otevřené angažovanosti na straně sociálních hnutí, nýbrž také zablokování jeho teoretického potenciálu, jenž byl původně založen na analytickém propojení dosud souběžného, avšak zhusta neprovázaného zkoumání procesů migrace, reprodukce mocenských vztahů a legitimizací nerovností.

Krátce po publikaci knihy *Nations Unbound*, souběžně se šířící se zájmem o teorii transnacionalismu, si Basch, Glick-Schiller a Szanton Blanc musely uvědomit, že jejich úsilí založit zcela novou interpretační strategii musí být modifikováno ve směru *systematizace* již existujících teorií transnacionální migrace. Už v této době se na první konferenci a v publikaci sborníku *Towards a Transnational Perspective on Migration* objevily hlasy poukazující na to, že různé interpretace fenoménu přes-hraničního života přistěhovalců, podobně jako samotný koncept

⁴⁵ Dobrým příkladem této podoby (dez)interpretace teorie transnacionalismu je text Waldinger, Fitzgerald (2004) „Transnationalism in Question“.

⁴⁶ Srv. Glick-Schiller (2006) „Transnationality“. O této formě praktického potenciálu srv. „veřejnou sociologii“ Michaela Burawoy (2005) a „sociologickou intervencí“ Alaina Touraine (1981).

transnacionalismu, byly přítomné v diskursu antropologie a sociologie (třebeže v jejich spíše marginálnějších sférách) už od přelomu osmdesátých a devadesátých let. Příklady lze uvést několik. Kalifornští antropologové Michael Kearney a Roger Rouse používali koncept transnacionalismu při zkoumání přes-hraničního života přistěhovalců z Latinské Ameriky. Eugenia Georges dospěla při zkoumání kulturní změny a migrace v Dominikánské republice ke konceptu formování transnacionální komunity. Akhil Gupta stavěl ve svém textu o specifčnosti nacionalismu v postkoloniálním světě svou kritickou interpretaci nacionalismu na analýze alternativních forem oddanosti a identity, které pojal v podobě transnacionálních identit. A v neposlední řadě cirkulovaly už od konce osmdesátých let v antropologickém diskursu texty Ulfa Hannerze, Arjuna Appaduraie a dalších autorů z okruhu časopisu *Public Culture*, kteří poukazovali na nutnost analytického zohlednění toho, jak jsou místní a národní kulturní praktiky formovány transnacionálními vlivy.⁴⁷

Bez ohledu na různá upozornění na dřívější výskyt fenoménu i konceptu transnacionalismu trvají Basch, Glick-Schiller a Szanton Blanc ještě ve své knize *Nations Unbound* na tom, že jejich přístup přináší zcela novou teoretickou perspektivu,

⁴⁷ Srv. Rouse (1990) „Mexican Migration and the Social Space of Postmodernism“; Rouse (1992) „Making Sense of Settlement: Class Transformation, Cultural Struggle, and Transnationalism among Mexican Migrants in the United States“; Kearney (1991) „Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire“; Georges (1990) *The Making of a Transnational Community: Migration, Development, and Cultural Change in the Dominican Republic*; Georges (1992) „Gender, Class and Migration in the Dominican Republic: Women's Experience in a Transnational Community“. Jak Roger Rouse tak Eugenia Georges participovali na první, newyorské konferenci a přispěli do sborníku *Towards a Transnational Perspective on Migration* (Glick-Schiller et al. 1992). Dále k užívání pojmu transnacionalismu srv. Gupta (1992) „The Song of the Nonaligned World: Transnational Identities and the Reinscription of Space in Late Capitalism“; Hannerz (1989) „Notes on Global Ecumene“; Hannerz (1992) *Cultural Complexity*; Appadurai (1990) „Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy“. To, že Ralph Bourne publikoval v *Atlantic Monthly* v roce 1916 text, ve kterém se vyskytovalo slovo transnacionalismus – jak na to upozorňuje také Waldinger, Fitzgerald (2004) – nesehrálo při konstituci studia transnacionální migrace v devadesátých letech zásadní roli.

i když připouští, že někteří ze sociálních vědců už dříve poukázali na nově vznikající formu migrace a že při její analýze dokonce používali pojem transnacionalismus. Argumentují tím, že jejich „předchůdci“ nakládali s konceptem transnacionalismu nepřesně a příliš volně. Po publikaci knihy *Nations Unbound* musely nicméně v proudu pozitivních i kritických reakcí přijmout výtku, že jejich nárok na zakládání zcela nové interpretační strategie studia migrace je neudržitelný a že namísto kritického odstupu od existujících teorií transnacionální migrace musí hledat cesty vzájemného spojení. Na zmíněné konferenci v Mijas dochází k tomu, že přestože jsou přítomné výrazné odlišnosti v pojetí transnacionalismu a diskuse jsou plné sporů, ze strany Basch, Szanton Blanc a Glick-Schiller již dominuje snaha o systematizaci různých pojetí transnacionální migrace a o navržení sdílené interpretační strategie, jež zohledňuje různorodost interpretačních přístupů ve zkoumání transnacionalismu. Co se však nemění, je způsob legitimizace teorie a jeho objektu zkoumání na základě objevu nového sociálního jevu: transnacionální migrace.

Nárok Basch, Szanton Blanc a Glick-Schiller na systematizaci teorií transnacionální migrace je založen na následující argumentaci: podle autorek už nestačí poukázat na to, že se ve světě děje něco nového, nýbrž je třeba projasnit a uspořádat konceptuální pole, které nám poskytuje poznávací nástroje k porozumění novému fenoménu. V tomto smyslu můžeme pochopit jejich snahu o ustavené vlastní podoby teorie transnacionální migrace jako referenčního rámce budoucí dominantní interpretační strategie teorií transnacionální migrace. Po ustavení autority nového objektu zkoumání, tj. transnacionální migrace, pomocí její legitimizace jakožto „objevu“, směřovala jejich strategie ke „kanonizaci“ určitého konceptuálního a teoretického rámce zkoumání tohoto nového objektu. Jejich cílem bylo založení jednotné teorie transnacionální migrace, která by v sobě kromě klíčových konceptů interpretace zahrnovala také konceptuální rámec vymezující problematiky a témata, jejichž zkoumání lze považovat v daném diskursu za žádoucí a relevantní. Avšak – podobně jako v ostatních diskurzech sociálních věd, které jsou bytostně antagonistického charakteru – pokus o vytvoření jednotného a sdíleného teoretického rámce interpretace a zkoumání ztroskotat

Navíc se postupem času ukázalo, že legitimizace transnacionální migrace jako objektu zkoumání prostřednictvím jejich nároku na „objev“ (na nový fenomén) je neudržitelná. Přesto však ono odhalení, že pojem transnacionální migrace neodkazuje na nový sociální jev, neohrozilo existenci už konstituovaného objektu zkoumání.

Snaha Basch, Szanton Blanc a Glick-Schiller konstituovat novou interpretační strategii v diskursu antropologie byla zásadně ovlivněna tím, že transnacionální migrace jako nový sociální jev a teorie transnacionalismu jako nová perspektiva studia migrace se objevily v kontextu makrostrukturálních proměn, které nejlépe charakterizuje paradox souběžné deteritorializace a nacionalizace (Szanton-Blanc et al. 1995). Souběžně s procesy deteritorializace, k nimž patří transnacionalizace reprodukce a akumulace kapitálu (tj. skutečnost, že cirkulace ekonomického kapitálu se stává globálním a stále flexibilnějším procesem) a transnacionalizace procesu migrace (tj. to, že stále více lidí žije své přes-hraniční životy paralelně na více místech, nehledě na hranice národních států), byly pro devadesátá léta charakteristické také procesy nacionalizace. V nich se více a více teritoriálních celků snažilo o získání vlastní národně-státní suverenity, přičemž západní národní státy se zaměřovaly na větší kontrolu, ne-li uzavření svých hranic před migrací, a postkoloniální státy usilovaly o znovuzačleňování svých přistěhovalců do vlastního občanského svazku.

Transnacionální migrace je v tomto smyslu jedním z transnacionálních procesů, které charakterizují naši současnost. Její zkoumání by tedy mohlo být pojímáno jako vstupní brána k obecnému výzkumu současného transnacionalismu. Nejsou to ovšem pouze samy transnacionální procesy, co určuje povahu naší současnosti. Jejich výzkumem se dostáváme též k popisu povahy procesů nacionalizace. Příslib analytické relevance zkoumání fenoménu transnacionální migrace spočíval právě v tom, že *transmigranti* – tj. přistěhovalci, jejichž každodenní zkušenost a životní svět překračují hranice národních států a jejichž rodné, příbuzenské, náboženské, politické, ekonomické vztahy a praktiky se reprodukují přes tyto národně-státní hranice – jsou pod neustálým tlakem jak transnacionálních, tak nacionalizujících procesů (Basch et al 1994). Transmigranti jsou souběžně

zapleteni do různých podob procesů nacionalizace a transnacionalizace, protože jsou začleněni jak do každodennosti životního světa Západního centra, tak do životního světa postkoloniální periferie. Jsou paralelně začleněni jak do transnacionálních procesů kapitalismu a transnacionálních sociálních sítí, tak do procesů nacionalizace jejich původního i nového domova.

Právě fenomén souběžné začleněnosti transmigrantů vedl k tomu, že conceptualizace a zkoumání identit krystalizujících se v transnacionálních životních světech těchto lidí se staly klíčovými elementy teorií transnacionální migrace. Jsou to totiž právě procesy formování identit transmigrantů, které ze své specifické perspektivy ukazují proměňující se symbolickou moc národních států. Již v devadesátých letech, v tehdejších sociálně-vědních diskurzech, byla obecně akceptována představa, podle které transnacionální procesy – především globalizace procesu akumulace ekonomického kapitálu – vedou k proměně struktur moci soudobých národních států. Teorie transnacionální migrace soustředily ovšem pozornost také na jiné podoby transnacionálních procesů, a to především na migraci a její roli v transformaci podoby soudobého národního státu. Zkoumání přes-hraničních životů přistěhovalců a formování jejich identit v kontextu proměňujících se diskursů zobrazujících kulturní odlišnosti a příslušnosti slibovalo odhalit fungování soudobých řádů symbolické moci. Zásadní otázkou interpretační strategie *Nations Unbound* přitom bylo to, do jaké míry se překrývá dosah působení soudobých institucionalizovaných forem moci s teritoriálními hranicemi národních států.

V tomto smyslu bylo žádoucí pokročit od předpokladu, podle kterého nejsou mocenské struktury regulace, deregulace a disciplinace identické se státními institucemi, a odhalit transnacionální charakter těchto forem moci i konkrétní podoby jejich transnacionálních praktik. V této rovině lze sledovat přímý vliv, jež měla na teorie transnacionální migrace sociologie moci Michela Foucaulta (2000), který ve své teorii vládnutí (*governmentality*) ukázal, jak jsou moderní institucionální struktury moci závislé na sdílených praktikách sebe-pojetí a sebe-ovládání subjektů. Tyto praktiky subjektivizace tvoří součást pozdně-moderní strategie vládnutí, která formuje touhy, představy, těla a vůli subjektů zprostředkovaně, skrze praktiky soustředěné kolem

různých forem konzumu, péče o zdraví, sexuality, víry a sebe-realizace. Přes-hraniční život transmigrantů umožňuje sledovat, jakým způsobem se tyto praktiky sebe-pojetí a sebe-ovládání vynořují a reprodukují v sociálních prostorech nacionalizace a transnacionalizace, jakým způsobem se na šíření a udržování těchto praktik podílí různé státní, místní či transnacionální instituce a diskursy. Právě v této dimenzi foucaultovské sociologie moci lze najít jeden z klíčových teoretických předpokladů diskursu transnacionalismu: *proměňující se národní státy soustavu praktik a jejich proudění ovlivňují, ale nevládnou nad ní.*

Spory ohledně role státních institucí při formování podmínek života transmigrantů, podobně jako debaty ohledně způsobu participace přistěhovalců na utváření vlastního osudu, významně přispěly ke konstituci teorií transnacionální migrace. Jak jsem se snažil ukázat v případě teorie transnacionální migrace Michaela Kearneye, referenčním rámcem nových interpretačních strategií byl politicko-ekonomický přístup ke zkoumání migrace. Autorky *Nations Unbound*, podobně jako Kearney a další představitelé kritické antropologie, se tedy mimo jiné snažili o vyrovnání se s politickou ekonomikou kapitalismu, jež jim sloužila jako makro-teoretický rámec interpretace vlastních etnografických popisů. I když usilovali o „obohacení“ strategie interpretace politické ekonomie kapitalismu prostřednictvím prvků kritické teorie kultury, v mnoha aspektech zůstali v zajetí makro-determinismu politické ekonomie. Právě fakt, že jejich interpretační strategie nepřinesla radikální teoretickou invenci, mohl významně přispět k neúspěchu jejich snažení, jež spočívalo v úkolu sjednotit teorie transnacionální migrace pomocí obecně akceptovatelné teorie transnacionální migrace.

Kearney ve své teorii transnacionální migrace kladl důraz na aktivní povahu participace přistěhovalců při vytváření hraničních prostorů a při formování transnacionálních sociálních polí. Právě díky této formě pojmání transmigrantů jako „skutečných sociálních aktérů“ se můžeme přiklonit k takové interpretaci role státních institucí při konstituci transnacionálních procesů, která nepřipisuje vznik transnacionálních procesů státním strategiím. Jinak řečeno, nelze podle Kearneye intenzivní překračování státních hranic přistěhovalci a vznik hraničních zón vysvětlit

jako důsledek nové politické strategie národních států. Příslušníci transnacionálních společenstev jsou naopak schopni se při formování vlastních sociálních identit vymanit z vlivu státních institucí. To, že interpretační strategie *Nations Unbound* je rámována teorií politické ekonomie ještě těsněji než teorie Michaela Kearneye, lze pozorovat právě na tomto příkladě. Transmigranti vykazují v pojetí interpretační strategie *Nations Unbound* méně kulturních kompetencí, než jaké připouští Kearneyovo pojetí přistěhovalců participujících v procesu konstituce pohraničí: nedisponují kompetencí utvářet si vlastní vzorce příslušnosti či budovat vlastní, vzhledem ke státním institucím autonomní formy sociálních identit. Nejsou schopni vymanit se z vlivu státních institucí, a proto jsou plně pod vlivem nové vlny nacionalismu, která charakterizuje období vzniku deteritorializovaného národního státu.

Transnacionální migrace v pojetí *Nations Unbound* vykazuje charakteristiky transnacionalismu, tj. překračování a překonávání státních hranic (života přes hranice), pouze v případě cirkulace přistěhovalců přes prostory územně vymezené státními hranicemi. Národní hranice ztratily moc regulovat územní pohyb lidí, nicméně jejich symbolická forma je v pojetí uvedené teorie stále pořád funkční. Svět je rozdělen mezi národní státy, přičemž politická parcelizace světa na základě sdíleného principu národní suverenity zakrývá hierarchické vztahy moci mezi jednotlivými zeměmi. Na půdorysu této mocenské hierarchie států identifikuje kniha *Nations Unbound* vliv různých strategií reprodukce mezinárodního kapitálu. Deteritorializovaná podoba národního státu je prostě výrazem nové éry kapitalismu.

Klasická představa „teritorializovaného“ národního státu pojímala stát v podobě populace žijící na území ohraničeném státními hranicemi a sdílející národní kulturu. Deteritorializovaná podoba národního státu však v sobě zahrnuje také občany, kteří žijí na území jiných států. Není to již území, co vymezuje populaci národního státu, jsou to spíše přes hranice udržované sociální, politické a kulturní vztahy, které vytvářejí politické společenství občanů určitého státu. Transnacionální vazby jsou tím pádem pojímány jako prostředek udržování loajality přistěhovalců k národnímu státu jejich původního a/nebo nového domova. Transnacionální vazby v tomto smyslu nemusí přesahovat ná-

rodní hranice ve smyslu hranic symbolických, spíše je potvrzují a mohou sloužit jako nástroje v rukou nacionalistických elit původního či nového domova přistěhovalců (Schiller et al 1995).

Nabízí se tedy otázka, kde se v interpretační strategii sborníku *Nations Unbound* nacházela sensitivita pro meze vlivu státních institucí, když z výše popsaných charakteristik čiší jakási „teorie spiknutí“ politických a ekonomických makro-struktur – všemoc politických a ekonomických institucí nad osudy přistěhovalců? Zásadní otázkou interpretační strategie lidí z okruhu *Nations Unbound* bylo, budou-li schopni pojmut meze politických institucí jinak, než jak se to děje v teorii politické ekonomie kapitalismu. Jinak řečeno, jestli jejich teorie překoná dosavadní formy vysvětlování mezí vlivů politických institucí pomocí teorie základních strukturálních rozporů kapitalismu. Meze působení nové podoby nacionalismu a národní identity, podobně jako jiných institucionálních vlivů státu, nacházela publikace *Nations Unbound* v rozporu mezi regulačním působením makrostrukturálních institucí a komplexitou každodenního života. Tato interpretační strategie se snažila vymanit z vlivu politické ekonomie pomocí kritické teorie kultury tím, že namísto antagonismu práce a kapitálu hledala jinou formu základního strukturálního rozporu soudobé společnosti. Zachovala sice strukturalistický model politické ekonomie, ale základní strukturální rozpor nacházela mezi komplexitou reality na jedné straně a institucionální regulací a zobrazením této reality na straně druhé. Jinak řečeno, deteritorializovaný národní stát je podobně jako národní identita omezený jak ve svém úsilí regulovat, tak ve snaze zobrazovat komplexitu životního světa transmigrantů. Tuto komplexitu však nejsou shodně schopni pojmut ani sociální vědci, ani sami transmigranti, pokud myslí v termínech národního státu a národní identity.

Ve výše nastíněném smyslu tak interpretační strategie *Nations Unbound* navázala na kritickou antropologii, když propojila pojetí mezí vlivů makrostrukturálních institucí s požadavkem radikální reflexivity vlastní situace poznávajících subjektů. Tato reflexivita směřuje kromě rekonceptualizace dřívějších teorií migrace také k rekonceptualizaci stávajících teorií společnosti a kultury. Uvedená dvojí rekonceptualizace je nutná jednak k vytvoření teorie transnacionální migrace, jednak k tomu, abychom

byli schopni transnacionální migraci vůbec rozpoznat jako relevantní objekt zkoumání. V tomto bodě je důležité upozornit na podstatnou roli metafory „nesvázanosti“ – jež slouží jako jádro teoretické strategie *Nations Unbound* – jak při rekonceptualizaci, tak při reflexi vlastní situace poznávajících subjektů.⁴⁸ Klíčem k reflexi a následné rekonceptualizaci je překonání moderních státem produkovaných kategorií identity, které zobrazují a regulují subjekty, jako by byly „teritoriálně svázány“ prostřednictvím etnických skupin, národů a ras. Nesvázanost neodkazuje v pojetí *Nations Unbound* k situaci volně se vznášejících, svobodných transmigrantů. Jde spíše o artikulaci „teritoriální nesvázanosti“ transnacionálních sociálních polí, jež přesahují vliv národní hranic a podkopávají nadvládu státních kategorií identity. Nesvázanost je prostě metaforou deteritorializace sociálních polí; neodhaluje radikální individualizaci transmigrantů a jejich osvobození ze sítě různých sociálních vlivů.

Transmigranti, i když žijí v teritoriálně nesvázaných transnacionálních sociálních polích, si podle *Nations Unbound* nejsou vědomi důsledků této teritoriální nesvázanosti a nejspíše ani nesvázanosti samotné. Jejich identity tedy nejsou formovány iluzí sociální nesvázanosti. Dokonce jsou to samotní transmigranti, kteří své identity neustále zakládají na kategoriích identity, k nimž patří etnicita, rasa a národ. Jinak řečeno, transmigranti bez ohledu na jejich přeshraniční život neustále podléhají symbolické moci národních států. Nesvázanost transnacionálních sociálních polí sama o sobě nevede ke vzniku nových forem identit, pouze vytváří sociální podmínky pro možnost reflexe a rekonceptualizace stávajících státních identitních kategorií. Deteritorializované sociální prostory jsou polem sociálních změn a kulturních konfliktů. V tomto smyslu dochází v důsledku života v teritoriálně nesvázaném transnacionálním sociálním

⁴⁸ O roli metafor v antropologické teorii srv. Moore (2004) „Global Anxieties: Concept-Metaphors and Pre-Theoretical Commitments in Anthropology“. Nad-interpretace metafory „nesvázanosti“ jejími kritiky je analogická nad-interpretací metafory „pomyslnosti“ v případě knihy *Imagined Communities* Benedicta Andersona (1991). Těmto kritikům obvykle stačí přečíst titul knihy, aby mohli rozvinout své kritické interpretace, které by pozornější četba knihy zkomplikovala.

poli na straně transmigrantů k modifikaci, k postupné rekonceptualizaci kategorií národní identity a rasové příslušnosti, právě ve směru jejich deteritorializace.⁴⁹

Transnacionalismus zdola

Znakem plné konstituce teorií transnacionální migrace je vlna kritických textů, které se snaží o reinterpretaci základních pojmů z počátku jejich konstituce. Teorie „transnacionalismu zdola“ může sloužit jako důležitý příklad interpretační strategie směřující ke kritické reinterpretaci dřívějších teorií transnacionální migrace a usilující o nastolení řádu v teoriích transnacionální migrace (Guarnizo, Smith 1998b). Objektem její kritiky se stal jak pojem deteritorializace v podobě zmíněné metafory nesvázanosti, tak pojem transnacionálních sociálních polí. Kritika obrazu transnacionálních migrantů jako deteritorializovaných, nesvázaných subjektů, kteří pobývají „tady“ i „tam“, přičemž zakotvení nejsou ani „tady“ ani „tam“, podobně jako pojmu transnacionálních sociálních polí, které působí ve směru proměny soudobých národních států, sloužila v této interpretační strategii k omezení vlivu dvou konstitučních prvků teorií transnacionální migrace: post-strukturalistické teorie kultury a kritické antropologie.

Teorie transnacionalismu zdola vycházela z teze, podle které proudění lidí, hustota dálkově udržovaných sociálních sítí a intenzita přes-hraničních interakcí přistěhovalců v současnosti dosáhly bezprecedentní úrovně. Tyto skutečnosti ovšem neuznávala jako dostatečné důvody pro interpretaci transnacionální migrace pomocí takových metafor, jako jsou „nesvázanost“ a „třetí prostor“.⁵⁰ Podle této teorie se transnacionální praktiky

⁴⁹ Je svázanost dílem toho, že sdílíme teritoriálně svazující kategorie identity? Staneme se nesvázanými, pokud překonáme tyto svazující identity? Ve svém sebe-pojetí můžeme snad tyto svazující kategorie identity překonat, avšak identity na nás působí skrze normalizační instituce a každodenní praktiky těch, kteří tyto svazující identity „ještě“ nepřekonali.

⁵⁰ K pojmu „třetí prostor“ srv. Bhabha (1994a) *The Location of Culture*; Bhabha (1994b) „Frontlines/Borderposts“; Bhabha (1996) „Cultures in Between“; Rutherford (1990) „The Third Space: Interview with Homi Bhabha“.

neodehrávají v imaginárním „třetím prostoru“, abstraktně umístěném v nějaké transnacionální lokalitě, nad územími národních států. Stejně tak je v tomto ohledu nevhodné i používání metafory nesvázanosti, neboť navozuje představu, že transnacionální migrace je procesem emancipace. Transnacionální praktiky přistěhovalců však nejsou osvobozené od omezujících podmínek a omezených příležitostí, které jsou vždy dané soustavou sociálních vztahů existujících na určitém místě a v určitém historickém období.

Teorie transnacionalismu zdola se snažila nejenom o rehabilitaci konceptu lokality, ale také lokální územní svázanosti přistěhovalců. Jak jsem se snažil ukázat na předešlých stranách, koncepty deteritorializace a nesvázanosti v teoriích transnacionální migrace v žádném ohledu nenavozují totální nezakotvenost a odpojení transmigrantů od místních omezení. Kritika nesvázanosti slouží v této interpretační strategii především jako prostředek vymezení se proti dřívějším teoriím transnacionální migrace při rekonceptualizaci představy svázanosti přistěhovalců s místní společností. Guarnizo a Smith (1998b), jedni z představitelů teorie transnacionalismu zdola, zakládají svou teorii na pojmu urbánní formy místní svázanosti, která však předpokládá překonání moderní představy lokálního světa jako místa venkovské zaostalosti.

V antropologickém i sociologickém diskursu modernizace jsou místní společnosti pojímány jako prostory stagnace čelící dynamice industriálního kapitalismu.⁵¹ Už z tohoto stručného vymezení vyplývá, že místní společnost je z této perspektivy pojímána především jako venkov, místo má pak vesnický charakter. Na této představě místní zaostalosti staví také kulturní kritika moderní urbánní civilizace, která zase zobrazuje místní společnosti jako prostory jedinečné kultury, jež jsou v inherentním konfliktu s moderní vědeckou racionalitou a principy politické modernizace. Podobně jako nemusí být místní společnost nutně venkovskou, ale může být i městskou společností, mohou být místní společnosti prostory kosmopolitanismu a společenské proměny. Jak na to poukázal Appadurai (1997b), subjekty lokál-

⁵¹ Pro sociologické teorie modernizace srv. Keller (2006) *Teorie modernizace*.

ních společností jsou schopny reprodukovat své místní společnosti jedinečně skrze interakce se sociálním a přírodním kontextem daných lokalit. V tomto smyslu místní společnosti nemohou, i když navenek působí jako stabilní a statické jednotky, existovat v jakési historické izolaci. Platí tedy, že transnacionální migranti a jejich praktiky jsou vždy zakotveni ve struktuře omezení a příležitosti určitých místních společností (Zhou, Tseng 2001).

Teorie transnacionalismu zdola se staví proti oslavě transnacionální migrace jako procesu osvobodování a odporu vůči hegemonii nacionalismu a kapitalismu. Od počátku konstituce teorií transnacionální migrace v něm byly přítomny představy pozitivního charakteru „lidových“ forem transnacionalismu. Přes-hraniční praktiky, kulturní hybridita, pluralita identit byly z těchto pozic nahlíženy jako výrazy podvratných sil lidového odporu vůči světovému systému kapitálu a státní moci. Podle Guarniza a Smithe (1998) byly tyto představy odporu vůči systému reakcí na úpadek politické role dělnických hnutí, která nebyla schopna adaptovat se na globalizaci kapitálu. Jinak řečeno, teorie transnacionální migrace podlehlý snahám o hledání subjektu, jenž by mohl suplovat dějinnou roli proletariátu v procesu rozvrácení světového kapitalismu. Různým subjektům transnacionalismu, především transmigrantům, je však tato opoziční role připisována bez ohledu na to, že nejde o nositele vědomého a zpolitizovaného odporu a že sami sebe jako odpůrce globalizace kapitálu nevnímají.⁵²

Interpretační strategie teorie transnacionalismu zdola však plně replikovala dřívější témata a pojmy, které transnacionální migraci vykládaly v kontextu transnacionalismu kapitálu a masmédií, a znovu nastolila požadavek propojení teorie transnacionální migrace s teorií globalizace a teorií krize soudobého národního státu. Koncept transnacionalismu zdola sloužil k artikulaci jedné ze „sil“, které proměňují – ale nepodkopávají – národní kultury a politické instituce moderního státu. Tyto síly jsou přitom tvořeny jak dynamikou lokálních, tak globálních vlivů eroze národního státu. Proměnu národní kultury a národních

politických institucí způsobují jak „transnacionalismus shora“ v podobě transnacionálního kapitálu, globálních masmédií a nadnárodních politických institucí, tak „transnacionalismus zdola“ v podobě místních forem šedé ekonomiky, etnického nacionalismu a aktivismu lokální občanské společnosti. Teorie transnacionalismu zdola nebyla ve skutečnosti tak radikálně kritická, jak se mohlo na první pohled zdát. Teoretický model, ze kterého tato teorie vycházela, byl v teoriích transnacionální migrace dávno přítomný, můžeme ho najít už v kritické reinterpretaci textů Kearneye i Rousea v knize *Nations Unbound*. Jde v podstatě o variaci na téma „periferalizace centra“, přičemž zdroje sociální a kulturní proměny, které Rouse a Kearney lokalizovali v praktikách přistěhovalců a které autorky *Nations Unbound* umístily do autonomie transnacionálních sociálních polí, teorie transnacionalismu zdola modifikovala směrem k *sociálnímu poli místní společnosti*, kterou společně tvoří institucionální praktiky přistěhovalců a místních obyvatel.

Teorie transnacionalismu zdola byla produktem interpretační strategie, která se snažila překonat jak utopické, tak dystopické formy tehdejších interpretací eroze moci národní kultury a národních politických institucí (Guarnizo, Smith 1998b). Utopické interpretace obvykle oslavovaly liberalizující a racionalizující působení „transnacionalismu shora“ na místní společnosti. Podobně, čili jakožto působení, které podkopává hegemonní moc nacionalismu a kapitalismu, však bylo oslavováno i působení transnacionální migrace a kulturní hybridizace, teoreticky uchopené v podobě „transnacionalismu zdola“. Dystopické čtení těchto procesů jednak vyzdvihovalo imperialistický charakter transnacionalismu shora a nastiňovalo vizi globálního panství homogenizované kultury konzumerismu, jednak zdůrazňovalo partikularistický a proti-moderní charakter transnacionalismu zdola, přičemž načrtávalo budoucnost v podobě etnický a nábožensky fragmentovaného světa.

Teorie transnacionalismu zdola postuluje svou realistickou orientaci odmítáním obrazu transnacionální migrace jako něčeho nového a zvláštního, tím, že ji odmítá vnímat jako fenomén, jenž může vzbuzovat nepodložené naděje na sociální změnu. Z této teoretické perspektivy má být transnacionální migrace sledována jako „normální objekt zkoumání“, který není sympto-

⁵² Například pro konceptualizaci vynucené podoby transnacionalismu srv. Al-Ali et al. (2001) „The Limits to ‚Transnationalism‘: Bosnian and Eritrean Refugees in Europe as Emerging Transnational Communities“.

mem radikální proměny, ale naopak potvrzením existence stávajících a přetrvávajících struktur mocenských hierarchií. V tomto smyslu je teorie transnacionalismu zdola příkladem proměny způsobu legitimizace teorií transnacionální migrace z příběhu o hledání a objevu znaku naděje na proměnu světa v příběh o nutnosti odhalování nespravedlnosti našeho světa.

GENEALOGIE KRITICKÉ ANTROPOLOGIE

Fenomén reflexivního obratu v antropologii je dobrým příkladem toho, do jaké míry se může určitý sociálně-vědní diskurs obrátit ke kritickému zkoumání vlastních, do té doby nereflektovaných – epistemologických a sociálních – předpokladů (Keane 2003). Reflexivita se stala ústředním projektem kritické antropologie, přičemž šlo o reakci na rozpad implicitního konsensu ve věci statusu a způsobu vytváření etnografie. Eva Morawska (2003a) ve svém textu, v němž kriticky shrnuje výzkum a teoretizaci transnacionální migrace ve čtyřech oborech – v antropologii, sociologii, politologii a historii –, vůči sociologii namítá, že způsobem, jakým přebírá od antropologie transnacionalismus jako objekt zkoumání, ho vytrhuje z kontextu antropologické metodologie a teorie. V této kapitole se pokusím o rekonstrukci teoretických předpokladů a souvislostí, které mohou vypovídat o diskursivním kontextu, ve kterém se objevil diskurs transnacionalismu.

Pravděpodobně žádná ze sociálních věd nebyla tak provázána s kolonialismem jako antropologie. Právě z tohoto důvodu byla autorita antropologie tak zásadně zasažena rozpadem koloniálních říší v šedesátých letech dvacátého století.⁵³ Vztah antropologie ke kolonialismu samozřejmě neznamená, že by další obory sociálních věd byly nedotčeny státní a jinými podobami moci.⁵⁴

⁵³ Srv. Pels, Nencel (1991) „Introduction: Critique and Deconstruction of Anthropological Authority“; Fischer (1997) „Critical Anthropology“; Asad (1991) „Afterword: From the History of Colonial Anthropology to the Anthropology of Western Hegemony“.

⁵⁴ Propojenost sociologie a nacionalismu tematizuje kritika metodologického nacionalismu: srv. Beck (2002); Beck et al. (2003); Beck, Sznaider (2006); Chernilo (2006) Wimmer, Glick-Schiller (2002a, 2002b, 2003) Za-